

Over God

**Kester Freriks, A.F.Th. van der Heijden, Oek de Jong,
Joyce & Co., Frans Kellendonk, Nicolaas Matsier en
Doeschka Meijsing**

bron

Kester Freriks et al., *Over God*. Tabula, Amsterdam 1983

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/frer002over01_01/colofon.php

© 2008 dbnl / Kester Freriks, A.F.Th. van der Heijden, Oek de Jong, Joyce & Co., erven Frans Kellendonk en Doeschka Meijsing

Voorwoord

The religion of one age is the literary entertainment of the next.

- R.W. EMERSON

Het was in een gesprek met Oek de Jong, zo'n anderhalf jaar geleden, dat het belang werd geformuleerd van een bundel zoals deze. Het 'God is dood'-tijdperk is voorbij. Dat waren de jaren waarin de schrijvers die hier aan het woord komen, bezig waren hun jeugdervaringen - inclusief een religieuze component - te verwerken en, wie weet, als materiaal voor hun eerste boeken te ontwikkelen. Inmiddels zijn we zo'n vijftien jaar verder. De auteurs zijn aan hun derde of vierde boek toe. Wat woelt er nog in hen rond aan herinneringen, angsten of ontzag? Is men tevreden met de definitieve afwezigheid van het onderwerp van dit boek, of is er misschien iets in de plaats gekomen voor de constatering 'God is dood'?

Vragen die van belang lijken voor lezers in de eerste plaats, maar ook voor collegae, voor theologen, voor literatuurstudenten.

Als één ding blijkt uit de bijdragen in deze bundel, is het hoe zeer het Godsbegrip een projectie van de menselijke geest is, en hoe zich daar omheen rituelen hebben ontwikkeld die door de schrijvers in hun jeugd als een gruwel dan wel als een fascinerend mysterie zijn ervaren. Het eerste is vaker het geval bij een protestantse, het tweede bij een katholieke jeugd. Van de angst om 'nee' te zeggen tegen de kerkgang, zelfs op volwassen leeftijd, tot een sexueel getinte extase tijdens de liturgie.

De twijfel aan het reële bestaan van het Opperwezen komt onveranderlijk met de ontwikkeling van de filosofische faculteiten van de geest. Een eigen kosmogonie moet er komen, waarbij opvalt hoe zeer de kennismaking met Plato sommige van de auteurs heeft beïnvloed. De 'oplossing' voor het raadsel van de eigen conditie dient zich ten slotte aan door de bewustwording van eigen scheppingsdrang. Een authentieke toewijding aan de kunst gaat de plaats innemen van het geformaliseerde eerbetoon aan een Schepper (of de reeds ontstane afkeer daarvan). De schrijver beschouwt zichzelf als schepper en is daarom zelf een god in het diepst van zijn gedachten. Wat niet wegneemt dat bij sommigen de twijfel (aan de zinvolheid van een geloof en van het bestaan van een grotere god) blijft.

Een 'projectie van de menselijke geest' noemde ik hierboven het Godsbegrip. Voor mijzelf kan ik dat - in psychoanalytische termen - nauwkeuriger formuleren: de alldominantste projectie van het superego.

Van mijn (a-religieuze) opvoeding herinner ik mij de Zondagsschool, waar ik alleen maar naar toe ging omdat mijn vriendjes dat ook deden. Ik herinner me een optreden als een der drie wijzen in een kerstspel. En het geheime gevoel dat *ik* misschien de nieuwe verschijningsvorm van Jezus zou kunnen zijn, een illusie die ik merkwaardigerwijze alleen zittend op het toilet koesterde. Niet meer dan oppervlakkige herinneringen dus (en het laatste een psychologisch interessant aspect van de almachtsgevoelens van een kind). Het Mysterie, of de Man met de Baard zijn mij nooit opgedrongen, maar er blijkt niettemin een - wellicht archetypisch - proces gaande te zijn geweest waardoor ook ik schuldgevoelens (erfzonde?) ontwikkelde die in verband stonden met een Autoriteit (God de Vader). Daarmee moest strijd worden geleverd, strijd die tot zelfonderzoek en zelf-

bewustzijn leidt, zoals dat ook uit de bijdragen in dit boek blijkt. De overeenkomsten zijn treffend.

De mens kan niet teveel werkelijkheid verdragen. Hij streeft naar geluk en zoekt naar een verklaring voor het menselijk bestaan. Vaak houden deze twee dingen verband met elkaar. Vertrouwing - of genade, zo men wil - is wat een ieder behoeft. Niet als eindpunt, maar als inspiratie voor verdere worsteling. Zij werd (en wordt) vaak in de kerk gevonden, in de persoon van Christus; de auteurs in deze bundel vinden hun troost (impliciet of expliciet) in de literatuur.

Een literaire uitgever dient, om openbaar te kunnen maken wat hij van hoge waarde en van grote schoonheid acht, in de dagelijkse wereld te woekeren met het slijk der aarde. Een paradoxale situatie, die tot grote wanhoop kan leiden. Ook voor mij zijn literatuur (en muziek) een 'genade'. In het speciale geval van dit boek heb ik mij gesterkt gevoeld door de welwillendheid en de vriendschap waarmee de auteurs zijn ingegaan op mijn onmogelijke verzoek: iets te schrijven over de allergrootste Abstractie in ons bestaan.

Jeroen Koolbergen
Amsterdam, mei 1983

Kester Freriks***Piazza Annunziata***^{aant}

Enkele dagen verblijven we in Hotel God, Albergo Dio, wachtend op het wonder van de overkant.

De Italianen hier in Maiori, aan de Golf van Salerno, hebben met al hun passie voor overdaad een nietige gebeurtenis opgezweept tot een voorval van duizelingwekkend belang. Opwinding heerst op iedere straathoek. Men verdringt zich voor de deuren van de Chiesa Annunziata, de kerk van de aankondiging, in dit dorp dat als een mespunt in de zee snijdt.

Vanaf het balkon van onze hotelkamer op de tweede verdieping kijken we omlaag naar het schelpvormige plein waaraan de kerk is gelegen, een bouwwerk met een geometrische witte façade die versierd is met kleurrijke, rozetvormige ramen. Door een trap met talloze kleine treden is de kerk met de zee verbonden. Vlak na onze aankomst zijn Marcela en ik de trap afgerend, over het stenige strand naar het water.

Ik leg mijn armen langs haar heen en sluit mijn handen om het ijzerwerk van de balustrade, kus het haar dat in haar nek krult.

‘Laten we, om onenigheid te voorkomen, tossen. Wie munt gooit, neemt de beslissing waaraan niet getornd mag worden: of God verschijnt opnieuw, zoals iedereen buiten met vurigheid gelooft, of al die mensen hebben zich voor niets verzameld. Wie de beeldzijde treft moet zich daarbij aansluiten. Hier is het muntstuk.’

Marcela neemt het van me aan en ze verbergt het een ogenblik in haar handpalm.

‘Gooi maar.’

Een sierlijk gebaar, een rond plaatje koper dat blinkt in de lucht, dat zonlicht vangt en weerkaatst en dat met een zacht tikje in haar geopende hand valt: de muntzijde boven.

‘Nu jij, als je ook munt gooit dan nog een keer.’

Met twee handen moet ik het stuk van 200 lire, dat ik te hoog had opgeworpen, opvangen.

‘Opnieuw, dit is ongeldig.’

Kop valt mij ten deel, het slanke vrouwengezicht met het golvende haar.

Zoals te verwachten is aarzelt Marcela nauwelijks: ‘Ik wantrouw het meisje dat het bericht heeft verspreid over de goddelijke verschijning in de kerk daar.’ Met haar hoofd maakt ze een losse beweging naar opzij. ‘De goedgelovigheid van de mensen is schijn.’

Het is haar mening, en nu door het spel de keuze is gemaakt moet ik er het zwijgen toe doen, met spanning wachtend op het verloop van de gebeurtenissen aan de overzijde.

Het rozetraam gloeit in de zon; ik kijk er lang naar en het verblindt me.

We draaien ons om en gaan de kamer binnen. Ik laat me op het bed vallen, de zachte matras veert ver door, en kijk naar het kitscherige Mariabeeld dat hoog in de hoek hangt, hard roze, helblauw, wit en goud van kleur, aan de voet verlicht door een eeuwig brandend lampje, zoals ik dat van vroeger, als kind, ken - en zoals ik er veel van houd.

In de donkere woonkamer glansde het 's nachts en het wierp een geheimzinnig schijnsel op Maria, die mij volgde waar ik ook ging, van de ene lege stoel naar de andere, van de tafel in de achterkamer naar de ramen aan de voorkant waarvan ik het koude glas dwars door de gordijnen heen aanraakte. Ze leek te bewegen en de krans om haar hoofd straal-

de met telkens andere gloed die mij opgetogen maakte, sommige nachten heel helder, maar vaker dof en met moeite zichtbaar, zodat ik op een stoel klom om dichterbij te zijn.

Voor diezelfde flonkering, die zelden in al haar pracht gezien wordt, stromen nu buiten mensen samen, overtuigd van de terugkeer ervan. Eergisteren bezocht een meisje van vijftien jaar de kerk - nu noemen alle dagbladen haar, schrijven over haar familie, de school die ze volgt - en ze zag een felle straling om het gezicht van Maria, naaldfijne vlammen, zoals zij is afgebeeld op de onschatbare annunciatie die de kerk bezit, een fresco van een anoniem schilder. Nadat het wonder voorbij was, de schitter vervlogen, rende ze het plein op en vertelde het aan iedereen die ze tegenkwam, hilde, was ze buiten zichzelf van vreugde.

Het is vrijdagmiddag; het dorp verwacht dezelfde sensatie en schaart zich om het meisje in een mengeling van eerbied en ijverzucht.

‘Alsof het vuur uit de kerk moet schieten,’ bedenkt Marcela.

Vanuit het zuiden van Italië zijn we op doorreis naar de noordelijker gelegen steden, na Napels bezoeken we Florence, Venetië, Triëst. De hoteleigenaar heeft ons gisteren, bij de inschrijving, bezworen het verblijf in Maiori langer dan één overnachting te laten duren om van het wonder getuige te zijn, en zonder een antwoord af te wachten vulde hij het gastenboek in en reserveerde voor ons een kamer aan de voorkant.

‘Maria straalt, het hotel staat in volle gloed en in het dorp is de wijn zoet en schenkt men overvloedig,’ overtuigde hij ons terwijl hij mij de sleutel overhandigde.

Ik knikte, liet mijn vingers langs het gladde metaal glijden en dacht aan het godslampje dat midden in de nacht brandde en in mijn herinnering de kamer tot in de verste hoeken doorscheen.

Marcela neemt de prentbriefkaarten die we van het stadje en de kerk hebben gekocht van het tafeltje dat naast het bed staat en rolt zich tegen mij aan. De kaarten zijn niet bedoeld om te versturen; ik bewaar ze als aandenken en de annunciatie voeg ik toe aan mijn verzameling van aankondigingen van de geboorte van Gods zoon aan de Heilige Maagd.

In de middeleeuwen en de renaissance is de annunciatie een geliefde afbeelding die als geen andere de verbinding tussen het goddelijke en het menselijke weergeeft. Maria, met afwerend gebaar, haar ogen neergeslagen, ontvangt de boodschap, en de engel wijst haar als uitverkorene aan.

‘Een prachtig gebaar, alsof hij haar iets toewerpt, de vingers gestrekt...’

‘De onbevleete ontvangenis,’ onderbreekt Marcela en ze sluit haar benen om mij heen, lacht, haar lippen zo dichtbij dat ik ze kus, haar tanden zijn wit als het katoenen laken waarop ze ligt.

‘De engel draagt vaak een smetteloze blanke lelie. In de Uffizi in Florence is de Maria-Boodschap van Leonardo da Vinci te bewonderen, een schilderij dat perspectivisch een eindeloze verte creëert en waarvan de kleuren donker zijn, diepgroen en grijs. Maria vangt het licht, evenals het gezicht en de handen van de engel. De gebeurtenis speelt zich af in een Toscaans landschap waarin bijna zwarte cipressen staan; heel anders van toon dan de middeleeuwse annunciaties die overvloedig met goudverf zijn gedecoreerd - goud bezit goddelijke schittering. De achtergrond is veranderd, de tinten versomberd, maar de gestrekte hand van de engel is gelijk gebleven, alsof het bericht zich een oogwenk geleden van zijn vingertoppen heeft losgemaakt.’

‘Het meisje moet door het goud van het fresco in verwarring gebracht zijn, ze is getroffen door de gloed van het zonlicht op de Heilige Maagd. Misschien viel het licht door het gekleurde glas naar binnen en wierp het een uitbundige

kleur op de wanden die hemelsblauw werden, als het gewaad van Maria, en oranje, terra, goudgeel.'

Hardnekkig vervolgt Marcela haar aanval op de samenscholing buiten die luidruchtig wordt en haar oren pijnigt.

'Heb je dat gezien? Het meisje is als een kleine heilige omringd door al die mensen, uitzinnig lijken ze. Ze raken haar aan, betasten haar kleren, vingertoppen glijden over haar gezicht en misschien knippen ze een lok af van haar haren, als bewijs voor de verwachting van deze dagen - dagen die wij hier tevergeefs doorbrengen omdat de hoteleigenaar ons het wonder heeft aangeprezen, alsof God alleen in dit dorp zetelt, op de wereldkaart niet groter dan een vingernagel.'

O, felheid waarmee ze praat. Terwijl ik haar zachte benen voel, snijden haar woorden door mijn hart.

'Laten we een wandeling door Maiori en langs de kust maken,' stel ik voor. 'Vergeet de geestdrift voor de kerk, kijk maar omhoog naar de wolken die door Gods eigen uitspansel zeilen.'

Ze glimlacht met een spottende trek om haar lippen. We omhelzen elkaar kort en hartstochtelijk, we lijken weg te zinken in de kuilen van het zachte bed, en dan springt ze opeens op de vloer en buigt zich naar de spiegel voorover om haar mond met lippenrood te sieren en haar ogen met oogschaduw en wimperzwart, om zich onvergetelijk mooi te maken op een van de laatste dagen van de reis door het zuiden van Italië.

Als een andere vrouw loopt ze voor me uit de trappen af, door de hal en de openzwaaiende deuren naar buiten. De zon is warm aan onze gezichten en de hitte dringt van de keien door mijn schoenen. Als een schip, groots en blinkend, rijst de kerk hoog uit boven de samengestroomde menigte die steeds verder aan lijkt te groeien en niet alleen het plein, maar ook de met wijnranken afgeschermdde straatjes

en trappenrijke steegjes vult. Van de zon schijnt niemand hinder te ondervinden. Als sieraden dansen witte parasols boven de hoofden en in die onrust kunnen zij geen moment verkoeling bieden. Flarden van gesprekken vangen we op als we, met de rug tegen de muur van de naast de kerk gelegen gebouwen gedrukt, ons een weg banen naar de lege straten verderop waar geen wonder verwacht wordt en waar geen bizar rumoer - geprevel, gefluister - klinkt. Dit vermag God allemaal.

Het beeld van het brandende olielampje zweeft voor mijn ogen. Vooral op zondagavonden was mijn fascinatie ervoor groot, na het wekelijkse kerkbezoek als ik 's nachts de slaap door de onstuimigheid en de vrijheid van het weekeinde niet kon vatten en de ochtend in de kerkbank mijn gevoeligheid had aangescherpt. Herinneringen aan de kerk spelen door mijn hoofd; dat overdadig versierde bouwwerk waarvan het buitenaanzicht somber en gesloten was, alsof het oogverblindende interieur als een schat verborgen moest blijven en alleen toegankelijk was voor ingewijden. Kerkelijke kleuren maken voor mij onderdeel uit van de seizoenen: paars en wit in het voorjaar, de zomer felrood, herfst en wintermaanden violet en oker. Een vertrouwd patroon waarvan alleen op rouwdagen met zwart werd afgeweken. De wandkleden waren doorweven met gouddraad waarin het kaarslicht weerkaatste. In de verte, omgeven door heiligheid en wolken van wierook, ontwaarde ik de priester die voorging en onbegrijpelijke Latijnse gebeden sprak, prachtig melodieus van taal en met een raadselachtige bekoring, want zo is de kerk van Rome: alleen het mysterie bindt de gelovigen aan de liturgie. Vaak keek ik van het altaar naar de wierook die geurend tot het plafond opsteeg en daar in de banen zonlicht die door de gebrandschilderde ramen vielen tot ragfijn spinsel veranderde, en verijlde. En tegelijk hoopte ik dat God mij, temidden van alle aanwezigen met donkere jassen aan - soms prikte de

geur van uitgeademde alcohol in mijn neus -, zag en niet vergat mij zijn aandacht te schenken. Mijn grote liefde koesterde ik echter voor Maria, en vaak na afloop van de bijeenkomst schoof ik een muntstukje in het kistje aan haar voeten en ontbrandde ik een kaars voor haar, die later - toen ik de kerk nauwelijks nog bezocht - evenals de andere kaarsen vervangen werd door een elektrisch lampje. Het stelde me gerust voor Maria een lichtje achter te laten; het verleende mijn geheime liefde voor haar glans en charme. En genegenheid voor haar is haar diepste verlangen, zo dacht ik.

Voor wie jeugdig is is godsdienst een web van verwarring en verlokking en is het geloof in wonderen, waartegen zoveel verzet bestaat, allesoverheersend. Het meisje is in die val getrapt, de woordenpraal die haar vanaf het spreekgestoelte bereikte heeft ze voor waar aangenomen en uit de boeken volgeschreven met bloemrijke legenden is haar urenlang voorgelezen, talloze bladzijden.

Wat onzichtbaar is, wat schuilgaat achter de dingen, is haar bekend en dierbaar geworden. De ingetogen lyriek van de annunciatie en het drama van de kruisafneming: verankerd ligt het allemaal in haar gevoelens - en zo jong is ze nog, vijftien jaar.

In de bar waar we koffie drinken uit kleine zwarte kopjes, heel bijzonder, valt Marcela de grimmigheid van de gezichten van de bezoekers op die over het voorval praten. Hier, enkele straten verwijderd van het kerkplein, is niemand overtuigd van de oprechtheid van het meisje en is het wantrouwen bitter en venijnig.

'Het kind bedriegt iedereen. Wat ze vertelt is net gebeurd, ze praat over wilde fantasieën,' zegt een man tegen het groepje dat aan de bar staat en dat hem met een onstuitbare woordenstroom bijvalt, allen praten tegelijk en herhalen elkaar blindelings. Een reeks hatelijkheden, fel als een

woedeuitbarsting. Stiltes vallen er niet; wie zwijgt twijfelt en dat is in dit besloten cafégezelschap niet toegestaan.

We drinken een tweede espresso, luisterend naar de harde stemmen die in de ruimte gonzen. Als we vertrekken en Marcela het geld uittelt, legt ze naast het verfrommelde biljet enkele geldstukken neer met de munt naar boven en schuift ze het bedrag in een handbeweging van zich af. Veelbetekenend, maar voor niemand opvallend.

We kijken elkaar aan. Haar ogen zijn prachtig, open en licht, als altijd maakt dat me verliefd en kus ik haar ooghoeken. Nadat we de bezoekers gegroet hebben verlaten we de bar en bereiken via een omweg van smalle en steeds steiler naar omlaag lopende steegjes de zee. Het water strijkt met geruis over de kiezelstenen.

In die nachten vele jaren geleden was het alsof het gezicht boven het roze godslampje - een mooier gezicht kende ik niet, elegantere lijnen als van haar wenkbrauwen zag ik niet eerder - een vluchtige, nauwelijks zichtbare uitdrukking van herkenning vertoonde als ik op blote voeten de kamer binnenging. Zo is zij, Maria, mooi maar terughoudend, naar alles wat zij kon denken moest ik raden. Zij getroostte zich niet de moeite tot toenadering en als ik haar aanraakte, mijn vingertoppen tussen de plooiën van haar gewaad legde, weerde ze evenmin af. Haar roerloosheid stemde me vaak ontroostbaar droef.

‘Als kind liet ik me bij het zwemmen tot ver onder de waterspiegel zinken,’ vertelt Marcela. ‘Ik legde mijn armen langs mijn lichaam, sloot mijn voeten en nadat ik me vol lucht had gezogen verdween ik. Ik zweefde in het water en voelde de stroming van de zee aan mij trekken, ik werd meegenomen in de richting die het water wilde. Mijn hart bonsde zo heftig dat het ieder moment naar buiten kon breken. Die sensatie was heerlijk. Als ik mijn ogen opende zag ik het licht als een brede waaier om mij heen vallen. Er was zoveel

te zien rond mij aan kleuren dat het mij speet de betovering te moeten verbreken om adem te halen. En daarna dook ik opnieuw naar beneden.'

De wandeling roept verhalen op; we raken niet uitverteld.

'Toen ik tien was wilde ik me verbergen in het gewaad van Maria en de stof tussen mijn vingers laten knisperen. Buiten de kerk was er het lawaai van de straat en meteen nadat je het portaal betrad, waar haar beeld stond, overviel je de stilte en hield je de adem in om niets van de rust in het gebouw te verstoren. De kerk, verbeeldde ik me, staat los van de aarde.'

'Je woorden klinken mooi, maar ik geloof ze niet. De stilte van een kerkgebouw beklemmt me, ik houd van uitgestrektheid en verte om mij heen die niet gebroken worden door muren met daarin smalle hoge ramen die slechts getemperd licht doorlaten.'

Marcela rent naar het water, ze bukt zich en maakt haar handen nat die ze op mijn voorhoofd legt. De koelte ervan is weldadig.

'Nu ben ik het allemaal verloren geraakt,' ga ik verder, terwijl zij zich nog een keer vooroverbuigt en water in de kom van haar handen opschept dat even later over mijn gezicht stroomt. 'Mariaverering, oogstrelende beelden, het vermiljoen van fresco's en schilderijen en zangrijke gebeden: dat geluk bestaat uit schijn, met een offer moet je het afdwingen. En 's nachts voor het inslapen bidden voor beschutting tijdens de donkere uren.'

Aan het einde van het strand steken rotsen ver de zee in waaromheen het water schuimend slaat. Sierlijk gebouwde, rood- en blauwbeschilderde boten liggen met touwen aan ijzeren ringen in het steen vastgebonden; vannacht varen de vissers uit en werpen ze hun netten uit in het licht van een enkele wiegende lantaarn. Vanaf het dakterras van Albergo Dio kunnen wij de vissersboten ontdekken. Door de grote afstand lijken ze ergens in de duistere lucht te varen waarin

ze, als je langdurig staart, oplossen zodat het iedere ochtend een verrassing is ze op de stenen terug te vinden, het witte zeil als een vleugel langs de mast gevouwen.

We draaien ons om; als onze handen elkaar raken verstrengelen zich als vanzelf onze vingers. Ik leg mijn hoofd op haar schouder en neurie een liedje in haar oor.

‘Zing op de terugweg maar in de trein,’ zegt ze, ‘dan kun je met vrolijkheid de lange uren korten.’

We lopen langs het terras van het strandpaviljoen waarop enkele zomergasten hebben plaatsgenomen.

‘Het is hier leeg,’ merkt Marcela op, ‘in mijn herinnering is het terras altijd veel voller.’

‘Iedereen is naar het kerkplein getrokken in afwachting van wat er komen gaat.’

‘Ook zij die overdag aan het water zijn te vinden?’

‘Misschien. Langs dit steegje is het de kortste weg naar de kerk. Ik ben benieuwd of al die mensen nog op het plein zijn verzameld.’

Na de nauwe steeg is het kerkplein opeens weids. Er is niemand te zien, het Piazza Annunziata ligt verlaten. De kerk is een donker bouwsel dat niets van zijn schoonheid verraadt en waarin de flonkering van het fresco een geheim is. De luiken van het hotel zijn vergrendeld, zelfs die van onze kamer. Op de kleine balkons is het stil.

Zonder iets tegen elkaar te zeggen steken we het plein over dat mij door zijn leegte doet duizelen - de gebouwen lijken te wijken - en gaan de hal van het hotel binnen. Groepjes mensen staan er verspreid, stemmen klinken gejaagd en verontwaardigd. De portier vergeet ons de sleutel te geven zodat ik erom moet vragen, terwijl ik hem tegen de gasten hoor zeggen dat het meisje geslagen is door de gelovigen, dat ze een stuk uit haar haren hebben geknipt, de lokken zijn op de stenen gegooid, ze heeft gegild en ze kon met moeite de vijandige menigte ontvluchten.

‘Ze heeft het wonder verzonnen; ze dacht uitverkoren te zijn maar het is een leugen geweest.’

Met een zijdelings gebaar legt de portier de sleutel in mijn handpalm. Ik schrik van het koude ijzer.

A.F. Th. van der Heijden

Graankorrels op een schaakbord^{aant}

Albert Egberts was vijf jaar oud, toen in een droom God de Vader voor de eerste keer aan hem verscheen.

Ze lagen of zaten naast elkaar, de patriarch en het jongetje, in een tweepersoons ledikant van prozaïsche makelij, dat op een wolk stond. De plaatjes hadden niet gelogen: God droeg een wijd uitstaande baard, even donkerbruin als Zijn pij, die Hij kennelijk ook in bed gewoon was te dragen. Albert zelf was gekleed als de kleine Jezus die een college van schriftgeleerden toespreekt: in een lichtblauw gewaad van dunne en gladde stof, dat aanvoelde als de onderjurken van zijn moeder.

God en Albert hadden een overvloed aan kussens in de rug; lakens en dekens reikten niet verder dan hun middel. De Vader, steunend op Zijn elleboog, keek enigszins afwezig van de jongen weg, een tikkeltje vergramd zelfs, zo leek het wel, - maar dat kon aan de denkrimpel tussen Zijn wenkbrauwen liggen.

Ook de engelen, traag rondwiekend tussen de schaapjeswolken waarmee het blauw doorspikkeld was (een sobere hemel), gehoorzaamden nauwgezet aan de prentjes: gezichten zonder uitdrukking en zwaanzachte vleugels, onduidelijk aan de schouderbladen gemonteerd. Hun bewegingen waren die van vermoeide watertrappers.

Albert hield geen oog af van de zon, waar hier wel degelijk tegenin te kijken viel. Hij voelde een aan hebzucht grenzende begeerte naar de gouden plak met de kartelrand, kon

zich ten slotte niet langer inhouden en strekte er in diep verlangen de armpjes naar uit. God de Vader, nog steeds even verstrooid, gaf - over de jongen heen kijkend, met bijna iets van verachting in Zijn blik - een minuscuul teken, niet meer dan een geluidloos knippen der vingers, aan twee van Zijn engelen. Ze begonnen onmiddellijk, maar zonder er haast achter te zetten, richting zon te wieken, daarbij met hun voeten fietsbewegingen makend. Na het afleggen van de korte afstand namen ze de schijf tussen zich in en leidden hem langzaam en onverschillig op het bed toe.

Albert stierf bijna van ongeduld. Met het naderen van de engelen groeide zijn begeerte nog. De weldoener keek al lang weer de andere kant op, alsof het Hem niets kon schelen allemaal. De zon... daar maakte Men geen woord aan vuil.

Toen Albert het begeerde ding in de armen gedrukt kreeg, lichtte de zon plotseling zo fel op, dat de jongen verblind raakte en wakker werd uit een droom die hij zich zijn leven lang dankbaar zou blijven herinneren. God Zelf die hem Zijn belangrijkste hemellichaam cadeau deed... Albert droeg het tafereel voortaan als een kostbaar kleinood, als een talisman mee in zijn hoofd. Al vroeg hij zich bij tijd en wijle af of De Vader Zich even vrijgevig zou hebben getoond als Hij er met Zijn gedachten wat meer bij was geweest... Ook kwam de afloop van de droom - nog vóór hij het aan zijn hart had kunnen drukken, was zijn nieuwe bezit hem alweer ontvallen - hem in toenemende mate voor als een straf voor zijn hebzucht. Was hij Gods lievelingetje geweest, of had hij het bij Hem juist lelijk verbruid? Misschien had De Vader Zich geërgerd aan de al te materiële verlangens van Zijn bedgenoot, die om de armen naar de gouden plak te kunnen uitstrekken Hem de rug had moeten toekeren...

In de tekenles ontdekte de achtjarige Albert Egberts hoe

door hard boenen met je vingertop over sommige potloodlijnen, de contouren van een figuur vager gemaakt konden worden, zonder dat de voorstelling helemaal verdween. Zo, stelde hij zich voor, moest ook die veel te oomachtige God de Vader ijler te maken zijn. Want als God zo alziend was, dat Hij behalve hem, Albert, nog eens miljoenen mensen kon doorlichten, dan moest Hij wel een erg mistige, allesdoordringende gedaante hebben...

Haalde Albert zich Hem sindsdien 's avonds in het donker voor de geest, dan probeerde hij zijn innerlijke blik zoveel mogelijk te vertroebelen (ogen vol tranen), zodat de goddelijke gestalte wat kon uitvloeien. Het kostte hem veel inspanning: zelfs in de meest vormeloze wolken waren immers altijd nog figuren te herkennen, - vooral wanneer iemand op zijn rug in het gras lag, de klaver voor dronkenschap en de rennende blauwe lucht voor duizeligheid zorgde... Met deze moeizaam vervluchtigende en tegelijk steeds alomtegenwoordiger God, waarin nog altijd iets van de patriarch met baard en pij en sandalen school, voerde Albert in bed zijn eenzijdige gesprekken.

In het middaguur deed de jongen vaak boodschappen voor zijn moeder aan de overkant van de gevaarlijke Mierloseweg, in Braakhuizen-Zuid, waar 'het scheelde in de prijs'. Het was gerichter fietsen via de Wolstraat, waar bovendien Petra woonde, maar Albert reed altijd om door de Tricotstraat. Na het oversteken van de autoweg passeerde hij een Christus die tussen populieren hoog en spits als kerktorens aan het kruis hing, met tegen de regen en de vogelpoep een afdakje van echte pannen boven Zijn hoofd, dat desondanks droop van het bloed. Albert ging nooit voorbij zonder in een plechtig gebaar de hand op het hart te leggen en te mompelen: 'Hier hangt Hij.'

Op de terugweg, zware tas aan het stuur, meed hij het Christusbeeld, fietste daarentegen wel door de Wolstraat.

Bij het huis van Petra herhaalde hij het gebaar van de hand die op de hartstreek wordt gelegd, ditmaal onder het mompelen van: 'Hier woont zij...'

Ofschoon zich vaag bewust van het verraad (fietsend met een tas vol boodschappen kostte het hem heel wat meer moeite de hand van het stuur te nemen zonder het tot slingeren of vallen te laten komen) hield de jongen uit piëteit ook 's avonds tussen het flanel deze volgorde aan: hij mocht pas aan Petra denken na God lang genoeg aan de lijn te hebben gehad. De geconcentreerde aandacht die Albert voor Diens ware gedaante wist op te brengen, had een verhevigende uitwerking op de fantasieën omtrent het meisje waar hij vanuit de verte gek op was. Hoewel Petra nog acht moest worden, stelde hij zich haar moeiteloos als twintigjarige jonge vrouw voor. Ze had een blonde paardestaart, die haar ernstig maakte, droeg een gedetailleerde regenjas, kortom, vertegenwoordigde alles wat Alberts moeder onder 'vlot' verstond, - al 'plukte' ze, wat mevrouw Egberts nu juist verafschuwde, wel degelijk af en toe 'aan haar truitje'... Zelf net volwassen hield hij haar bij de arm, terwijl ze staande voor verlichte etalages hun uitzet bij elkaar fantaseerden. Steeds dieper wegkruipend onder de dekens hoorde Albert tot in detail hun kleine ruzies, die meestal betrekking hadden op de keuze van een of ander huishoudelijk voorwerp, of het motief van een spreij. Albert vond het heerlijk Petra na een grappige kibbelpartij haar zin te geven. Verloofd zijn was een constante geur van geluk... ongeveer zoals flanellen lakens roken...

Alberts ouders hadden het nooit zo nauw genomen met hun geloof, maar waren te weifelachtig om er definitief vanaf te stappen. Zijn vader hield er zelfs een soort persoonlijke metafysica op na: '*iets* moet er zijn... iets... het kan niet anders.'

De ouders lieten hun kinderen dopen, de Eerste en Plech-

tige Heilige Communie 'doen', het Heilig Oliesel en de Blasiuszegen in ontvangst nemen, en stuurden ze naar de kerk. Dit laatste nooit met harde hand, want zelf bleven ze er met de jaren steeds vaker uit weg, en ten slotte helemaal, waarna ook Alberts jongere broertje en zusje niet meer gingen. Over eventuele represailles van God werd niet eens gerept.

Maar de dertienjarige Albert, die het contact met zijn avondlijke gesprekspartner begon te verliezen, omdat er lichamelijker zaken aan de orde waren, deinsde terug voor een wereld zonder God, en zocht Hem nu des te fanatieker in de kerk. Niet meer in die kille, moderne doos van Braakhuizen-Noord, nee, Albert bezocht voortaan in Braakhuizen-Zuid de St. Josephkerk, waar het nog naar wierook geurde en vaak het orgel werd bespeeld.

Hij ging naar de mis op zaterdagavond. Vóór het kerkbezoek gaf hij zich tijdens de grote wekelijkse douchebeurt anderhalf uur lang over aan allerlei extravagante erotische spelletjes, die tot doel hadden zijn lust te vergroten zonder een orgasme te bewerkstelligen, - want hij mocht niet bezoedeld in het Godshuis arriveren. Vervolgens probeerde hij onder de liturgie de grootst mogelijke aandacht op te brengen, wat hem meestal lukte, tot soms aan een geforceerde extase toe.

Natuurlijk ging hij op een avond - veertien inmiddels - toch te ver, bijna stikkend in de badkamer, die bol stond van de stoom. Na het douchen voelde hij zich nog smeriger dan ervoor, al was het alleen maar omdat een vogelnestje van haren in de afvoer zijn zonde belette uit de wereld te verdwijnen. De liturgie bleef vervolgens zonderling leeg, de woorden van de priester klonken hol door dezelfde akoestiek die ze voorheen een mystieke lading had gegeven, zijn gebaren werden lachwekkend. Toen Albert uit zijn zithouding neerknielde voor de offerande, zodat zijn kleren over zijn lichaam verschoven en straktrokken, werd het schuldi-

ge ding dat in zijn ondergoed zat vastgeplakt pijnlijk losgescheurd.

De leegte die Albert in de St. Josephkerk aantrof, was te overweldigend: het werd zijn laatste eucharistieviering. Het schrijnende gevoel, alsof een pleister van een schaafwond werd getrokken, bleef hij sindsdien met zijn breuk associëren.

Maar tot een serieuze poging met de God van zijn jeugdijaren af te rekenen kwam Albert Egberts pas op zijn zestiende. Het bleek niet afdoende 'god' voortaan met een kleine letter te schrijven, en 'Ik', 'Mij', 'Mijn' met een hoofdletter: om de Schepper te ontkennen moest hij een eigen kosmogonie voor het scheppingsverhaal in de plaats stellen.

Met de geëxalteerde pedanterie die bij de leeftijd hoorde (hij was geen wonderkind) probeerde Albert uit een visioen, dat hij zichzelf na een doorwaakte nacht en anderhalve dag vasten had afgedwongen, het ontstaan van het heelal af te leiden. Hij formuleerde zijn bevindingen in korte, koele zinnen, die hij, als betref het een gedicht, onder elkaar zette. Ofschoon het de bedoeling was dat hij nergens op 'god' zou stuiten, voelde hij zich een kleine mysticus. Uit pure liefde voor dit woord strooide hij kwistig met getallen.

Er was sprake van een snelle avonturierstocht - het woord 'queeste' kende hij nog niet - terug in de tijd. De held, Albert Egberts, roeide stroomopwaarts door de geschiedenis met zijn rug naar een onbekend reisdoel. Hij passeerde Hitler, Napoleon, Mozart, Jezus... en zat al gauw in de prehistorie. Na alle stappen terug door de oerwouden van de evolutie - hij zag de poten van landdieren tot vinnen verschrompelen en hun greep op de wal verliezen - werd Albert bijna verpletterd door de maan die uit de hemel kwam neerdalen om zich met de zacht geworden aarde te verenigen. Ach, hij was een jongen van zestien.

In Wild West-uitdossing, een figuur uit de boeken van de uitleenbibliotheek, arriveerde hij aan de rand van een woestijn. In een dode boom wezen gieren met hun roerloze snavels hem de weg - recht het hart van de dorre vlakke in. Hij schoot op de vogels met zijn *colt*: ze bleken met stro gevuld.

De woestijn bestond uit ruwkorrelige heuvels: bergen graan. Albert begon de graankorrels van de eerste heuvel te tellen. Teneinde vergissingen te voorkomen wierp hij ze één voor één over zijn schouder achter zich op een hoop. Het bleken er ruim negen triljoen te zijn: 9 223 372 036 854 775 808, als hij tenminste goed geteld had. Een gepolitoerd vierkant van donker hout bleek de heuvel tot ondergrond te hebben gediend.

De volgende heuvel, al een stuk lager, telde 4 611 686 018 427 387 904 graankorrels. Ook hier een vierkant als basis, even groot als het vorige, maar van een lichtere houtsoort.

Zo telde Albert heuvel na heuvel... De steel van zijn banjo trok krom in de barre zon. Al werden de graanhopen steeds kleiner, de getallen waren nog te groot om er een regelmaat in te kunnen ontdekken.

562 949 953 421 312... ... 70 368 744 177 664...

Onder elke omgetelde heuvel kwam een gaaf vierkant te voorschijn. Verderop bedekten de graanhopen hun donkere of lichte vlak al niet eens meer: de elkaar kruisende lijnen strekten zich ononderbroken tot aan de grenzen van de woestijn uit... Aan de horizon van het 'laagland' tekende zich een fabrieksschoorsteen tegen de hemel af. Er kwam geen rook uit, en nu Albert goed keek, zag hij dat de pijp allerminst loodrecht was, maar ietwat schuin stond... fallisch bijna...

Het tellen ging hem al sneller af: ...1 073 741 824... ...16 777 216... ...65 536... ...128... 64... 16 - 8 - 4... Een Babelse toren van getallen. Op het voorlaatste vierkant lagen, heel teder naast elkaar, twee graantjes. Het lag voor de hand op

het resterende vlak één enkele korrel te verwachten. Maar Albert trof er alleen de pijp, die, draaiend om een as, zijn hoek met de grond steeds kleiner maakte... tot de jongen recht in de ronde opening kon kijken. Hij zag niets dan duisternis, maar wist dat de allerlaatste graankorrel zich daarbinnen moest bevinden. Albert kroop op handen en voeten de donkere gang in en zocht op de tast verder... tot waar hij niet verder kon. Niets te vinden. Wel was een klik te horen, gevold door een krassen van metaal over metaal. Er werd iets naar binnen geschoven, het stootte tegen zijn schouder. Vlakbij sloeg een klep dicht. Zijn tastzin wilde hem iets vertellen, maar hij kon het nog niet geloven...

Een kogel! Een granaat! Hij bevond zich in de buik van een kanon...!

Nu begreep hij wat de getallen hem hadden willen zeggen. Celdeling... Uitgaande van één cel was na vierenzestig stappen al de negen triljoen gepasseerd. En dit hier, als een vuist tegen zijn schouder, was de eerste cel, waaruit al het andere dat hij op zijn tocht ontmoet had was voortgekomen... Een cel die niet alleen het leven in zich borg, maar ook, en vooral, de dood. De kiem van al het bestaande was een dodelijk projectiel... Hier was hij dus in zijn brandende nieuwsgierigheid op af gekropen...

Raderen begonnen te knarsen, het hele gevaarte raakte aan het draaien: alles bereidde zich voor op de Big Bang. Nog even en Albert zou worden weggeschoten als de Vliegende Man in het circus... Met een kracht alsof er inderdaad springstof aan te pas kwam, werkte hij zich uit de kanonsloop. Rennend zocht hij zijn weg terug over de vierenzestig velden van het schaakbord. 32... 64... ...512... ...4 096... Daar begon het al te glooien. 2 097 152... de eerste heuvels. Bergen schemerden in de verte. Het tellen ging nu veel sneller dan op de heenweg. Af en toe keek Albert over zijn schouder, - maar hoe zigzaggend hij ook liep, de Dikke

Berta zwenkte met hem mee. Hoe ver hij zich ook van de eerste cel verwijderde, de granaat zou hem te zijner tijd weten te vinden.

Daar was de boom met opgezette gieren al.

Ademloos vluchtte Albert terug naar wat hij dacht dat zijn veilige heden was, - om er 'als een kleine mysticus' zijn kosmogonie op papier te zetten. (*In den beginne/was er zo oneindig veel NIETS/dat het zich kon samenballen/tot een kleine druppel...*)

Maar wat belangrijker was: hij zou voortaan altijd die vuurmond op zich gericht weten; een cirkel werd in zijn rug gebrand.

Na zijn pessimistische terugkeer van het schaakbord, nog wat witjes om de neus, begon Albert aan Nietzsche. In *Die Geburt der Tragödie*, dat hij gekozen had vanwege de ondertitel (*Griechentum und Pessimismus*), trof hem de passage over Silenus' antwoord aan koning Midas.

'U vraagt mij wat het voortreffelijkste voor de mens is, majesteit? *Haha*. Het voortreffelijkste voor de mens is tevens het onbereikbaarste: nooit geboren te zijn... niet te *zijn*... *niets* te zijn. Pauvre sire! En het voortreffelijkste op één na, majesteit - ik zeg het er meteen maar even bij - het voortreffelijkste op één na voor de mens is... zo gauw mogelijk de pijp uit te gaan. Alsjeblieft!'

Hier vond Albert de vergeefse oplossing van het schaakbordprobleem geformuleerd: de oerexplosie, het ontstaan van de kosmos, de geschiedenis, de mensheid... het had allemaal niet moeten gebeuren, en nu het dan toch gebeurd was, kon alles maar het beste ongedaan gemaakt worden.

In de zomer volgend op zijn eindexamen schreef hij, in een nieuwe poging zijn eigen mythologie tegenover de christelijke te stellen, een roman met de titel *Bejaardentehuis op het dak van de wereld*. Het moest het werk worden

van een jong genie, nooit meer te evenaren, ook niet door hemzelf. Na voltooiing zou hij, alleen voor de vorm, gaan studeren in een grote stad, waar hij in een wit pak langs de caféterrassen zou flaneren om door iedereen hoofdschuddend te worden bewonderd... De hoofdpersoon stuurde aan op de totale ondergang van het mensdom: uiterste consequentie van Silenus' antwoord aan koning Midas. Albert zette hem aan het schrijven van een driedelige *Ethica*, waarvan alleen al de titels boekdelen spraken: *Misdadig ouderschap*, *De dag van de onnozele kinderen* en *Collecte voor een bejaardentehuis op het dak van de wereld*. Van deze ethische trilogie was de logica kennelijk zo dwingend, dat het boekwerk kon veranderen in de grootste dictator uit de wereldgeschiedenis, - waarmee het doodvonnis van diezelfde wereldgeschiedenis getekend bleek. Er kwam een door alle naties gedecreteerd verbod op de voortplanting, tot elke aardbewoner via een kunstmatige ingreep onvruchtbaar geworden zou zijn en een dergelijk verbod niet meer nodig was. Wereldomspannende volkstellingen bleken nodig, maar ook hierin voorzagen de geschriften van de moraalfilosoof. In een ouden van dagen-centrum op een hooggelegen terras van de Himalaya zouden te zijner tijd de laatste exemplaren van de menselijke soort van ouderdom uit elkaar vallen.

Het terugsturen van het manuscript door alle uitgevers weet Albert niet aan de onwaarschijnlijke plot (de schrijver van de *Ethica* als laatste overlevende, die met het instellen van een computer de achterblijvende aarde wel eens even langs nucleaire weg zou opruimen), maar aan de angst van allerlei minderwaardige redacteuren, die aan hun eigen hachje en dat van hun nageslacht dachten... Toch: door de luide klap waarmee het pak papier steeds opnieuw op de voordeurmat viel, werd Albert stukje bij beetje wakker uit zijn mythologische roes. Hij deinsde bij nader inzien vooral

terug voor het tweede deel van Silenus' uitspraak. Zo spoedig mogelijk te sterven... Nee, integendeel, nu hij er eenmaal was, onherroepelijk, wilde hij juist het *eeuwige* leven.

Jarenlang trainde Albert zich in wat hij noemde 'leven in de breedte': de geest aan zoveel mogelijk tegelijk deel laten hebben. Stond niet vast dat de mogelijkheden van de menselijke geest onbegrensd waren? Zijn bevattingsvermogen oneindig was? Nu, dan moest het mogelijk zijn een zeer groot aantal - misschien zelfs een oneindige hoeveelheid - gedachten en beelden gelijktijdig te laten optreden. Tot ver over de horizonen van het normale gedachtenleven dienden ze zich aaneen te rijgen... tot in het oneindige... Geen opeenvolging van gedachten, maar synchronisme. Alleen zo kon de meedogenloos 'in de lengte' verstrikkende tijd onschadelijk gemaakt worden. Alleen zo kon elke fractie van een seconde eindeloos in de breedte worden uitgerekt...

'Hoe stel je je dat voor,' vroeg een vriend, die er wel oren naar had.

'Een boek lezen, dat in elke zin alle andere al gelezen boeken oproept... Ondertussen luisteren naar een burenruzie, die woord voor woord een lang vervlogen ruzie tussen je ouders naar boven haalt... Elke term die ze elkaar naar het hoofd slingeren vertelt zijn eigen geschiedenis van haat en nijd en teleurstelling. En misschien reproduceer je bij dit alles, zonder haperen, een ouverture van Bach: sleutel tot weer andere werelden en tijden... En zo ad infinitum. Tot een normale tijdseenheid oneindig veel breder is geworden dan lang. Een rivier zo breed als een oceaan... Het gaat erom zoveel tijd in de breedte te winnen, dat de lengtetijd... Stil. Gaat. Staan. Iemand die dit leven in de breedte absoluut weet door te voeren, zal onsterfelijk geworden zijn. Het is alleen een kwestie van de geest voldoende trainen...'

Op een dag, nog steeds oefenend, moest Albert erkennen: dit 'leven in de breedte' was een aardse variant op het eeuwi-

ge leven dat de christenen in het vooruitzicht werd gesteld. Hij had het alleen uit het hiernamaals naar het *nu* gehaald, om het heden wat eeuwigheidswaarde te geven. 'Het koninkrijk Gods is in u.' Misschien had Jezus het zo oorspronkelijk bedoeld.

Zelfs toen de twijfel kwam, strekte zijn theoretische vorm van eeuwig leven hem soms nog tot troost.

De volwassene kon zichzelf gemakkelijk wijsmaken in zijn puberteit voor eeuwig met die verzoekjes inwilligende, als een psychoanalyticus aandachtig en kritisch luisterende God te hebben gebroken, - maar al belde Albert zijn vertrouwing 's avonds tussen de lakens niet meer op, hij bleef er onveranderlijk rekening mee houden dat na elke keten van tegenslagen de wind hem wel weer in de rug zou slaan.

Niet een dobbelsteen had hem geleerd dat de wind nu eenmaal niet altijd uit dezelfde hoek kon waaien... Maar *wie*, in hemelsnaam, beloonde je met voorspoed? Waar kwam dit diepe vertrouwen vandaan?

Al had Albert met Hem gebroken, hij was nooit naar de tegenpartij, het noodlot, overgelopen. Dat diepe, ongemotiveerde vertrouwen - 'Het komt wel weer goed' - dat was *Hij*. God mocht dan zijn gaan hemelen, Hij bestond als de pest: in dit vertrouwen. Het was Zijn nalatenschap.

En ook later, toen Albert zich al lang vergooid had en 'leven in de breedte' geen kans meer kreeg doordat het bestaan zich zo meedogenloos en banaal *in de lengte* ontrolde, bleef nog dit vertrouwen waarvan hij zich in een helder moment opnieuw bewust werd.

Pas na deze erkenning van schatplichtigheid aan de God van zijn jeugd kon Albert zich met een gerust hart overgeven aan een gespeeld atheïsme.

Oek de Jong***Brief aan een jonge Atlas^{aant}*****1**

Vriend, je schijnt de Verzengde Luchtstreek te naderen. Wat een gloedvolle brief. Met name de laatste bladzijde is vrijwel onleesbaar. Viel het licht in de hotelkamer uit? Heb je die golvende zinnen in duisternis geschreven? Waarom kon je niet op het daglicht wachten? Met veel geduld heb ik dat Arabische handschrift bestudeerd. Nu eens leek die laatste bladzijde me een visioen, dan weer verward geklets. Hoe het ook zij: ik maak me zorgen.

Dat het lijden je heeft aangetrokken sedert je aan loszittende melktandjes wrikte - dat wist ik. Dat seksualiteit voor jou, ondanks alle affaires, vooral een zaak van de geest is - dat zie ik in je schilderijen. Dat je bij het schrijven van brieven graag verschillende talen dooreen gebruikt en de spraakkunst naar je hand zet - daaraan was ik gewend geraakt. Maar dit, deze regel: bind mij op uw altaar. Zo lees ik in je hanepoten. Bind mij op uw altaar en tref mij met een zonnesteek.

Neem me niet kwalijk, maar waarschijnlijk is de zon je al in je kop geslagen, voordat je, daar in Zagora, de rand van de woestijn bereikte.

Je beschrijvingen van Marokko stemmen me weemoedig. De medina's. Die geur van stof, zweet en rottend fruit ruik ik tijdens de heetste zomerdagen ook wel eens op de Dappermarkt. Je torst de hitte als een loden mantel. Daar doe je het toch voor? Sommige moskeeën zijn toegankelijk - geld!

In de moskeeën breng je de heetste uren van de dag het prettigste door. Het lawaai van de stad verdwijnt, nadat je je schoenen hebt achtergelaten bij de zwakzinnig geworden bedelaars in de poort. Koel en schoon marmer. Je wast hoofd en handen bij het fonteintje op de binnenplaats. Liggend op de rieten matten onder de arcades, volg je de zwaluwen, die langs de gewelven scheren. Je luistert naar het reutelen van het water, naar het gemummel van oude mannen, en je zet het mes in de meloen.

De eindeloze busritten vind jij dus ook het beste onderdeel van de reis. En je hebt dezelfde fout gemaakt als ik: water drinken in de bus. Zodra je daar mee begint, krijg je steeds meer dorst en zit je na enkele uren als een klotsende waterzak in die hobbelende bus. Kijk naar de edele Berbers. Urenlang bewegen zij zich niet. Overigens bestaat er voor je dromerigheid in de bussen een simpele verklaring. Dromerigheid ontstaat door het onophoudelijk waarnemen van voorbijglijdende dingen. Als bij het staren naar het water van een rivier. De geest raakt in verstrooiing. Wonderlijk is het dat juist daar, in het vage, in de monotonie, dikwijls ideeën ontstaan.

De oase. Ik verdwaalde voor het eerst in die droom van mildheid bij Tinerhir - het stadje waar de drie Marokkanen die boven mij wonen, vandaan komen. Bernoussi, de oudste, is nog vroom. Soms hoor ik hem zijn gebeden opzeggen - het gezicht gewend naar Amsterdam-Oost. Zijn voorhoofd raakt de vloer en misschien denkt hij dan aan de oase bij Tinerhir, verzonken tussen de steile wanden van roze tafelbergen.

Bij God, want daar zal ik het over hebben, jouw oasegidsje was heel wat beter dan de mijne. Terwijl ik gulzig genoot van het groen, trippelend over de voetpaadjes tussen de akkertjes, verdwalend in het netwerk van water-

stroompjes, de duiven hoorde koeren in de toppen van de dadelpalmen, de boer zag met zijn hak, onzichtbare orchideeën rook en de visjes volgde in het zomaar uit de aarde opwellend bronwater - nu, onderwijl dorstte mijn jonge begeleider naar kennis!

‘Ah! Le structuralisme. C'est bon ça. Moi je crois que le structuralisme est bon.’

Je vriend keek naar de patronen van palmladeren tegen de blauwe lucht.

‘Ah, Paris!’

‘Ah, le paradis, c'est ici.’

‘Tu sais. Moi je suis rationaliste. Moi je suis matérialiste. C'est bon. Dieu? Ah, Dieu, c'est un mirage, un mirage du désert.’

En Nietzsche kende hij ook al. Een groot denker! Ondertussen dorstte de toerist naar de bronnen van het riviertje de Todra. Die wilde hij zien.

Waar de oase eindigde begon een smalle kloof. Roofvogels cirkelden boven onze hoofden. Wat een stilte. Geen streepje schaduw te bekennen. Smaller werd de kloof. We moesten door een beekje waden. Een laatste bocht. En daar stond het hotel.

‘Merde!’

‘C'est l'hôtel. Pour les touristes. Tu comprends?’

‘Mais non.’

‘Mais oui, C'est bon. C'est très très bon. Attention.’

Diende ik uit te wijken voor een nijlpaard? Nee, het was een airconditioned bus, die door het beekje reed, naar de bron.

2

Maar nu jij. Je schrijft me dat je geen schoonheid meer ziet, terwijl je juist daaraan je innerlijke kracht ontleent. Je voelt je opgesloten in een steen, als een beeld dat nog bevrijd moet

worden. Zoek dan een beeldhouwer. Voor de zoveelste keer meld je me dat je onaanraakbaar bent geworden. Ach, je bent moe. Na hoge vloed en diepe eb. Je torst de wereld als een jonge Atlas, terwijl je haar juist van je schouders zou moeten werpen. Zijn we het er niet over eens dat je meer voor anderen kunt betekenen naarmate je minder aan hen gebonden bent? Afstandelijkheid verscherpt het inzicht, niet de wazige en sentimentele betrokkenheid. Hoe paradoxaal het ook moege klinken: alleen los staan maakt het je mogelijk je met een ander te verbinden. Nog steeds verwar je liefde met het hangen aan de rokken van moeder Aarde.

Je wilt iets horen over mijn godsdienstige opvoeding. Je stelt wijsgerige vragen. Tenslotte verzoek je me dringend om een brief die zuiver en alleen over God gaat. Poste restante Marrakech. Aan dat verzoek zal ik voldoen, op voorwaarde dat je deze luchtpost bij het oversteken van de Straat van Gibraltar verscheurt en de snippers over de railing van het schip werpt.

Laat ik de gemakkelijkste vraag het eerst beantwoorden. Bestaat er een God, een bovennatuurlijk wezen dat de wereld schiep en helaas op de zevende dag rustte, zo verzuimend de mens te voltooien? Ik geloof het niet. Het lijkt me dat geen weldenkend mens genoeg kan vinden in zo'n simpele voorstelling van een scheppend, wetgevend, bestraffend en alles bestierend Opperwezen, dat sprekend lijkt op de farao van Egypte of de keizer van China. De oudste denkers probeerden zich al te verheffen boven die volkse voorstellingswereld van goden en demonen, nimfen en geilaards op bokkepoten, verlangend naar subtiliteit in de metafysische voorstellingen. Chinezen en Indiërs zochten al naar het abstracte.

Eenvoud. Om in God de Vader te kunnen geloven schijn je

eenvoudig te moeten zijn. De christenen hebben altijd gewezen op de zogenaamde eenvoud van kinderen. Zoals een kind opgaat in zijn spel, zo dient de gelovige op te gaan in God.

Kinderen zijn lichtgelovig en ongebreideld is hun zucht tot navolgen. In zuidelijke landen zullen je de twaalfjarige obers zijn opgevallen. Zoals ze in de deuropening van het restaurant staan, de handen pedant op de rug. De routine waarmee het servetje door de vuile asbak wordt gehaald. De gretigheid waarmee ze toeschieten om al wat leeg is van je tafeltje te grissen. Die twaalfjarigen zijn vaak meer 'ober' dan hun volwassen collega's. Zo kunnen kinderen de volwassenen in devotie overtreffen en zijn ze, om zo te zeggen, 'plus religieux que Dieu'.

Met eenvoud heeft dat niets te maken. Kinderen zijn niet eenvoudig. Ik kan me ten minste niet herinneren dat ik me als kind ooit eenvoudig heb gevoeld. Integendeel, ik voel me nu, voorzien van enig inzicht, een stuk eenvoudiger dan toen. Want toen ging het allersimpelste dikwijls boven je bivakmuts, het onnozelsest joeg je de stuipen op het lijf. Veelvuldig, plotseling en zichtbaar wisselden de stemmingen. Ha, wat vonden de volwassenen dat toch aandoenlijk. En hoe spontaan klampte je je aan hen vast. En was het niet ontroerend zoals je je in een droomwereld terugtrok? De christenen hoeven in hun worsteling met God de Vader geen voorbeeld te nemen aan het kind - ze zijn het al. Een en al onzekerheid.

De lichtgelovigheid van kinderen is het bijgeloof van de volwassenen. In het begin van het leven lever je de zwaarste strijd, want je moet nog zoveel leren. De godganse dag is het vallen en opstaan in een grotendeels onbegrijpelijke wereld, en je hebt nog geen eelt op je ziel. Misschien laat de kindertijd daarom zoveel onuitwisbare sporen na.

In de oertijd, in een grotendeels onbegrijpelijke wereld,

zal de mens in vele opzichten op het kind geleken hebben. Bijgeloof, magie en natuurreligie bepaalden het levensgevoel in de regenwouden en op de sneeuwvlaktes, toen de strijd om het bestaan nog echt bikkelhard was. Zijn ze daarom zo diep in ons verankerd: die oude manieren van zien, verklaren en beheersen? Goethe kon de dingen mooi zeggen. Ook over het bijgeloof heeft hij iets moois gezegd.

‘Der Aberglaube gehört zum Wesen des Menschen und flüchtet sich, wenn man ihn ganz und gar zu verdrängen denkt, in die wunderlichsten Ecken und Winkel, von wo er auf einmal, wenn er einiger Maßen sicher zu sein glaubt, wieder hervortritt.’

De verliefdheid is het grote reservaat voor bijgeloof en magie. Zodra de seksuele instincten en het sentiment al het andere overheersen, duiken er algauw allerlei schimmige gewaarwordingen op uit onze voorouderlijke wereld van Nehalennia-aanbidders en Klokbekervolken. Durf jij de foto van een vroegere geliefde zomaar te verscheuren? Vrouwen laten bloemen achter bij hun geliefde of ze drukken hem een schelpje in de hand bij het afscheid. Minnaars hechten er waarde aan om elkaars kleren te dragen en gelijktijdig verkouden te zijn. De komst van wolkenvelden werpt een schaduw over een op handen zijnde ontmoeting met de geliefde. Er komt een brief van je geliefde, je durft hem niet ogenblikkelijk te openen, en dan mors je er een scheut koffie op. Ach, een onhandigheidje. Maar er is iets in je dat schrikt en zich schaamt. En onder de donsdeken word je weer een holenmens.

In extreme gevallen verschilt de verliefde in zijn razernij niet veel van de mysticus in zijn extase. Beiden zijn in hun begeerte gericht op vereniging. De wereld toont de glans van een innerlijk. De verliefde kan op zeker ogenblik net zo

goed bomen omhelzen. En overal ziet hij tekenen. Het gaat dan niet meer om geloof of ongeloof. Het zien van het teken is de invloed ervan. Misschien geldt hetzelfde voor de omgang met God en zijn vingerwijzingen. Je ziet ze of je ziet ze niet. Je denkt aan hem of je denkt niet aan hem. Je houdt onbewust rekening met zijn bestaan of je doet het niet. Dat is alles.

Geloof en ongeloof, magie en wetenschap, waarheid en verbeelding. Een oude Griekse dichter heeft het lot, in zijn grilligheid, eens vergeleken met een zwerm vliegen. Dat beeld kun je ook toepassen op het menselijk gemoed. Gevoelens en ideeën als gonzende vliegen - geen ogenblik in dezelfde formatie. Wat doen ze er uiteindelijk toe? Wat betekenen termen en de eindeloze gevechten over termen? Wat betekenen ze, als je niet in staat bent om op het juiste ogenblik een eenvoudig gebaar te maken, dwars door alles heen?

3

Vriend, ik heb een vergrootglas gekocht om de laatste bladzijde van je brief beter te kunnen lezen en ontraadselen. Alwat ik nog als woorden herkende heb ik overgeschreven. In mijn tekst bleven heel wat lege plekken, maar ik zag toch voldoende samenhang. Hier is het resultaat van mijn onderzoek.

Ik zie, ik zie. Je stelt je de heilige Sebastiaan voor, die zoveel eeuwen met liefde is geschilderd, vastgebonden aan zijn zuil, de pijlen in het welgevormde lichaam. Je grijpt iemand bij de strot en slaat hem met zijn kop door een ruit. Ook steek je de straat over terwijl een auto je passeert, je been blijft haken achter de bumper en je wordt honderden meters lang meegesleurd. Elke ochtend val je tijdens het wakker worden van een dak. Wreedheden woelen als slangen in je hart en schijnen je te belagen als eens de demonen

de heilige Antonius in de woestijn. Ik zie moord en verkrachting, het platbranden van steden, het vertrappen van zuigelingen. Al deze beelden vind ik in je cryptogram. Overall breken deze lusten door de korst van de schaamte, zoals zwaveldampen door de wand van een vulkaan breken, sissend en verstikkend. Ten slotte wil je dan op een altaar gebonden worden, zoals eens de kleine Izaak door zijn vader Abraham op een rotsblok gebonden werd. Die deed dat op verzoek van God.

De genade. Zesentwintig jaar en giechelend vraag je mij om inlichtingen over het mysterie van de genade, de spil van het christendom.

Ik herinner me het verhaal als volgt. Uit liefde voor de wereld gaf God de Vader zijn eniggeboren Zoon. De Zoon werd mens, al was hij dan onbevlekt ontvangen door de Moeder. Hij ging zijn lijdensweg. Als een lam werd hij ter slachting geleid. Met doornen gekroond. De man van smarten. Zie de mens. Hij werd aan het kruis genageld. Duisternis kwam over de aarde. Eli, Eli, lama sabachtani. Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij verlaten? Mij dorst! Een spons met zure wijn. Wederom riep hij met luider stem, en gaf de geest. De voorhang in de tempel scheurde van boven tot onder. De aarde beefde, rotsen scheurden, graven barstten open. De Zoon herrees uit het graf en verlostte ons, aldus, van de dood. Hij verscheen aan zijne discipelen. Zij spraken in tongen. Ten hemel opgenomen, zittende ter rechterhand Gods. Eigenlijk moet je die verhalen zingen.

Zijn deze steekzinnen voldoende? Lichten de verhalen weer voor je op? Wat hij ook was, Gods Zoon, in elk geval een groot romanticus, die de zaken op de spits dreef. Ongetwijfeld zul je in deze geschiedenis 'een stukje van jezelf' herkennen. De mannelijke romantici worden in hun eerste le-

vensjaren van de vrouwelijke liefde doordrenkt. Net als vele moeders maken zij zich voortdurend zorgen. Aangezien zij mannen zijn, maken zij zich al gauw zorgen over de wereld. Zij gaan gebukt onder het gewicht van een wereld, waarin de mannelijke vernietigingsdrift overheerst. Doordrenkt van vrouwelijke liefde, menen zij de wereld van liefde te moeten doordrenken. Maar ze zijn te zacht. Slagen ze er niet in zich het pantser van de kwaadaardigheid of de misantropie aan te meten, dan wordt de kwelling ten slotte zoete wellust. De Zoon predikte de liefde, maar het was een bepaald soort liefde: de alles in zich opnemende en zich met alles verzoenende liefde. Hij bleef zacht. En zo werd zijn lijden een heroïsch masochisme.

Gerrit Krol heeft betere ideeën over zachtheid. Hij schrijft: 'Ik kan mij pas permitteren om gevoelig te zijn als ik laat zien, dat ik het kan opvangen; ik durf zacht te wezen, omdat ik mijn zachtheid inbed in een sterk kader. Zo ben ik niet weerloos.'

De liefde en het kwaad. Degenen die de alles in zich opnemende en zich met alles verzoenende liefde prediken, lijken op een spons. Al het kwaad wordt door hen opgezogen - het moet in de liefde oplossen. Hoe lukt ze dat? Door te vergeven. Zo bezien is God een spons. Zijn genade is de vergeving van zonden. Al het water van stinkende rivieren wordt gezuiverd in die oceaan. Het symbool van zijn vergevende liefde is het offeren van de Zoon, die al het kwaad op zich nam. Een mooi idee.

Maar het kwaad laat zich niet uitbannen of oplossen, want het behoort tot het goede. Het een komt uit het ander voort. Nergens geeft de Zoon blijk van enig wijsgerig inzicht in het kwaad. Net als bij andere utopisten is er in zijn blauwdruk van de toekomst - het Koninkrijk der Hemelen

- geen plaats ingeruimd voor het kwaad. Dat maakt hem een beetje saai. Zijn eeuwig koninkrijk lijkt me dan ook de oneindige saaiheid. De strijd is de vader van alle dingen, zei Herakleitos. Zo is het. Ook maar een idee. Maar een beter idee. Uit strijd, uit botsing en wrijving, ontstaat de liefde waar ik het meeste om geef. Natuurlijk weet ik het niet echt zeker, maar ik vermoed dat de Zoon onaanraakbaar wilde zijn. Noli me tangere.

Het kwaad. Bestaat het niet voor een belangrijk deel uit onschuldige lusten? Lusten die pas in langdurige onderdrukking de vorm aannemen van gruwelijke voorstellingen en wrede daden? Het is beter die lusten uit te leven, zolang je er anderen geen schade mee berokkent. Ach, al die kale kerkjes in de polders, waar eens de bedremmelde boerenzoon en het doodgoeie boerenmeisje met haar al lichtelijk gezwollen buik voor het oog van Gods gemeente hun zonde en schande moesten bekennen. Hoe kon het tot zulke wreedheid komen? Welk pervers genoeg vond men in dergelijke ceremonies? Was het wraak? In plaats van de Heidelbergse catechismus hadden de gemeenteleden beter de Kama Sutra uit het hoofd kunnen leren. Låt je dus op het een of andere rotsblok binden, als dat je behaagt. Voor geld doen ze daar alles.

4

Gelukkig heb ik nooit met God hoeven worstelen. Het zoeken van een buiten mij bestaande God behoort tenminste niet tot mijn innerlijke ervaringen. Maar heeft God niet vele schijngestalten? Is de literatuur voor mij een God? De stijl? Schoonheid? Het kijken in de kamers van Vermeer? Het bemoedigend toespreken van de amaryllissen in mijn voorkamer? De God van de christenen heeft het op zijn geweten dat dit soort onzinnige vragen eeuwenlang zijn gesteld. Hij

heeft het op zijn geweten dat Jan Swammerdam ten slotte, half blind van het staren door zijn microscoop, meende te moeten denken dat hij zelfs in de luis de vinger Gods zag. Het was beter geweest als het idee God al lang geleden vervangen was door het idee van het Verhevene. Ieder kan namelijk, zonder enig zielsconflict, ervaren dat de poëzie tot het Verhevene behoort. Dat het bloemschikken tot het Verhevene behoort. Dat eenvoudige gebaren het Verhevene voelbaar maken. Kortom, dat al wat met aandacht of liefde wordt gadeslagen of gedaan het Verhevene is.

De Here Here van mijn ouders schonk mij een groot vermogen tot verwondering. Van jongs af aan liet hij mij dagelijks paf staan. Volgens de legende werd ik op vijfjarige leeftijd bij het verlaten van de kerk reeds zo geboeid door het gedrag van een geesteszieke jongeman, dat ik me door hem bijna een arm liet uitdraaien.

De Here Here deed mij alras verlangen naar verzonkenheid. Urenlang keek ik naar de metselaars op de steigers, mijzelve volkomen vergetend, tot ik al hun handelingen kende. Langzaam bracht de Here Here in mijn geest het verlangen naar inzicht tot leven. Hij had mij een gemoed gegeven dat voortdurend in heftige beroering was. Vermoeiend. Ik wilde wel eens weten waarom het gemoed in beroering kwam en hoe het bewoog. Zo kwam ik ertoe mijn gewaarwordingen en die van anderen zo nauwkeurig mogelijk te onderzoeken. Ik ondervroeg bijvoorbeeld mijn ouders over het gebed, menend dat zij gewaarwordingen hadden die ik niet kende.

Lig je altijd op je knieën, zo vroeg ik hen. Of bid je ook wel eens staande of als je in beweging bent? Maakt dat verschil? Vouw je altijd de handen? Schuif je de vingers ineen of druk je de vingertoppen tegen elkaar? Wat voor gevoel geeft

die handeling? Mijn meest dringende vragen betroffen natuurlijk de communicatie met God. Praat je met hem of denk je aan hem? Waarom vraag je dingen aan God als je gelooft dat hij alwetend is? Wat voor uitwerking heeft het gebed? Ze voelden zich rustig worden of werden 'gesterkt'. En heb je nu ooit de gewaarwording dat God op de een of andere wijze in je binnendrong en je geheel en al vervulde? Lastpak! Probeer het dan zelf eens. Het bidden kon mij niet bekoren. Naakt denken, dat sprak mij meer aan. Dus zat ik naakt, als een jonge Boeddha, op mijn bed. Om mijn hals hing een lint, daaraan de penning van het dispuut Diogenes, waarvan mijn vader lid was geweest.

Op mijn zeventiende werd ik door de Here Here het pad van de wijsbegeerte opgestuurd. Hij bracht mij ertoe uit een schoolboek de bladzijden van Plato's *Phaidon* te knippen, ze in een kaft te binden en daarop een foto uit de *Avenue* te plakken. In datzelfde jaar bracht de Here Here Lao-tze op mijn weg. Ik las zijn Tao-Teh-King en begreep alleen dat ik het later nog maar eens moest lezen. Plato werd, met tussentijdse verdwijningen, een vaste begeleider. Het taoïsme mocht zich in een veel constanter belangstelling verheugen. Epicurus, Tsjwang-tze, Schopenhauer, Wittgenstein van de *Tractatus*, Dante - langzaam, de een na de ander, tilde de Here Here deze vaste sterren boven mijn horizon uit. Maar hij liet mij ook opgroeien in het smakeloze en in dorre conventies verstarde plattelandscalvinisme. Het duurde veel meer dan twintig jaar aler ik mij van de primitiviteit van de godsdienst kon gaan ontdoen.

Geen godsdienst, maar wijsbegeerte. De Here Here schoof een zin van Chamfort onder mijn ogen: 'De filosoof die zijn hartstochten wil doven, is als een chemicus die zijn vlam dooft.' Daar was ik het mee eens. Hij deed mij inzien dat er een verschil bestaat tussen wijsbegeerte en de academische

filosofie. De laatste verliest dikwijls het contact met het alledaagse, de termen worden losgemaakt van de gewaarwordingen, men sluit zich op in bouwwerken van abstracties en de hartstocht wordt nog slechts benut in gevechten met andere academici over de termen. De wijsbegeerte leek mij zoiets als levensfilosofie. Tot mijn geluk waren de meeste levensfilosofen ook goede schrijvers, sommigen zelfs dichters.

De Here Here had in mij dan wel die drang naar zuiver weten opgewekt, hij liet mij die wel eens voelen als een massieve passie, maar jarenlang had ik niet veel aan al dat lezen en weten. Het werkte niet. Alleen in duistere tijden rukte ik Epicurus en zijn leer van het midden, of de stoïsche Marcus Aurelius tot zichzelf, in vertalingen van Leopold uit de kast. Je vriend dacht dat veel voelen hetzelfde is als veel ervaren, hij had geen greep op zijn leventje, en bovendien was hij uitermate onhandig in het maken van eenvoudige gebaren. De Here Here had mij dus beter eerst de wereld in kunnen sturen om eenvoudige gebaren te leren.

Maar wat te verstaan onder wijsbegeerte? In elk geval iets eenvoudigs. Als je het Paleis op de Dam goed kent, zo zei mijn hoogleraar in de architectuurgeschiedenis, dan moet je het op een luciferdoosje kunnen tekenen. Te ontdekken uit welke ritmes evenwicht en gemoedsrust ontstaan? Is dat het? Dan heeft de Here Here mij raar geconstrueerd. Hij laat mij panisch gefascineerd luisteren naar de jonge vrouw, die mij over haar hallucinaties vertelt, terwijl zij hallucineert. Zij beschrijft mij de binnenkant van haar lichaam en ik sta weer eens paf. Tegelijkertijd duwt hij me met steeds groter kracht naar het midden en mompelt dat ik de extremen wat moet aftoppen. Te ontdekken hoe even wicht in een levenshouding tot uitdrukking wordt gebracht? Geen gemakkelijke of aantrekkelijke taak in een tijd waarin het ex-

treme mateloos wordt vereerd. De extremen in een sterk kader inbedden? Misschien moet je het zover brengen: de extremen behoren tot het evenwicht.

Vervolgens kun je de wijsbegeerte beschouwen als de ontwikkeling van een aantal innerlijke waarheden. Waarheden die niet te bewijzen zijn, zoals de natuurkundige, maar hun waarde tonen in datgene waartoe ze inspireren. Waarachtigheid bijvoorbeeld lijkt mij een innerlijke waarheid, die slechts met veel pijn en moeite ontwikkeld kan worden. Waarachtigheid toont zichzelf in de vorm van rust. Ik zeg je dat het me interesseert om te weten hoe het gemoed beweegt. Ik merk dat elke onwaarachtigheid onrust veroorzaakt, alsof je je van een natuurlijk zwaartepunt verwijdert. Je kunt je ver van dat zwaartepunt verwijderen, aan veel onrust wennen en lange tijd ontrouw zijn aan jezelf. Maar tenslotte sterf je dan ook ver van jezelf. Denk ik.

Fundamenteel lijkt mij ook dit. Ik citeer de allereerste zin van de *Dhammapadda*, een verzameling aforismen waarin de boeddhistische moraal ligt vervat:

‘What we are today comes from our thoughts of yesterday, and our present thoughts build our life of tomorrow: our life is the creation of our mind.’

Uit het laatste deel van de zin: ‘our life is the creation of our mind’, volgt de gedachte van alle oerdenkers, die strijdig is met alle godsdienst, de simpele gedachte namelijk dat een mens probeert zichzelf van zijn lijden te verlossen. Dat hij los wil staan. Dat het bovenal op geestkracht aankomt. De gelovigen willen niet los staan. Zij klampen zich vast aan de benen van God de Vader, ze zetten hun voetjes op zijn grote schoenen en laten hem lopen. Hetzelfde doen degenen die

geloven in Vader Staat en menen dat hij hen zal verlossen.

Ten slotte richtte de Here Here van de calvinisten mijn belangstelling op de geest van allerlei naamloze Indiërs - de geest die zich, op een zeker punt aangekomen, losmaakt van het zintuiglijk waarneembare, zijn eigen weg gaat en zijn eigen waarheid vindt in het meest serene deel van het bewustzijn. Sereen is oud. 'Hidden in the mystery of consciousness, the mind, incorporeal, flies alone far away. Those who set their mind in harmony become free from the bonds of death.' Tja, het probleem blijft, natuurlijk, hoe je al het weten, alle woorden, omzet in gedrag - in iets dat werkt.

5

Vanochtend slenterde ik door de hallen en langs de hellingen van de Kromhoutwerf. Ik kroop onder mijn boot en deed of ik daar een en ander inspecteerde. Ik houd ervan om op mijn rug onder de kiel te liggen en zo die prachtig gewelfde romp boven mij te zien. Er gleden nieuwe stukjes brief door mijn hoofd. Het leek me nuttig nog iets te zeggen over ontroering. De religieuze en metafysische voorstellingen moeten immers, net als andere, in de een of andere ontroering wortelen?

De sterrenhemel heeft de Ouden tot vele voorstellingen van een godenwereld, tot veel beeldspraak, geïnspireerd. Je schrijft over de Melkweg, die zo verbazend helder boven de hoofdstraat van Zagora te zien is. Je staat in die volmaakt duistere hoofdstraat en je kijkt omhoog. Welke gewaarwordingen doen zich voor? Waarschijnlijk bespeur je eerst een zuiver lichamelijke reactie op hetgeen je waarneemt. Nemen we aan dat je ontroerd bent. Deze volstrekt vormeloze ontroering duurt waarschijnlijk niet lang. De ontroering benoem je misschien als een gevoel van nietigheid. Uit nietigheid ontstaat als vanzelf ontzag. Die gigantische koepel boven je noem je, door ontzag geïnspireerd: het uitspansel.

Alleen al het woord uitspansel geeft je nieuwe en machtige gevoelens. Gevoelens wil je wel eens met anderen delen. Dan moet je ze beschrijven. Om de Melkweg te beschrijven vergelijk je hem met een sluier. Beelden.

Our life is the creation of our mind. Een klein kind wordt niet ontroerd door de Melkweg. Ziet hem misschien niet eens. Het moet er eerst op gewezen worden en weten wat het ziet. Weten is taal. Wat zou ons gemoedsleven zijn zonder taal? Een aantal vage, vormeloze aandoeningen. Bij heel kleine kinderen kun je waarnemen dat ze soms, na een val, niet zeker weten of ze pijn hebben. Pas als jij verschrikt opspringt weten ze het zeker en beginnen ze te huilen.

Veel waarheid schuilt er dus in de woorden waarmee Johannes zijn evangelie begon:

‘In den Beginne was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God. Dit was in den Beginne bij God. Alle dingen zijn door het Woord geworden en zonder dit is geen ding geworden dat geworden is. In het Woord was Leven en het Leven was het Licht der mensen.’

Is het heelal uit ontroering ontstaan? Was dat de grote knal? Gisteravond at ik in een Mexicaans restaurant. Aan mijn tafeltje kwam een Australiër zitten. Hij was alleen op reis, net als jij, en je kon merken dat hij lange tijd niet veel had gesproken. Het overkomt je wel eens dat je plotseling alle geluiden om je heen hoort. Dat overkwam mij. Ik dacht aan al die levens om mij heen. Hoeveel levens zou ik niet nodig hebben om slechts één seconde van die andere levens te kunnen begrijpen? Zo raakte ik weer eens bevangen door dat tergende gevoel van complexiteit.

De Australiër grijnsde, ging nu recht tegenover mij zitten en maakte zich bekend als God de Schepper. Aangenaam.

‘Hoe weet ik dat u het bent,’ vroeg ik.

‘De enchiladas suizas, die je eet, is al voor je betaald.’

Ik keek om mij heen. Zat mijn broer soms in de zaak?

‘En alles wat je vanavond nog zult eten en drinken is al voor je betaald,’ vervolgde hij. ‘Vraag maar na.’

Ik keek recht in zijn ogen en geloofde dat hij de waarheid sprak.

‘Ik wil je iets vragen,’ zei hij.

‘Is er dan iets dat u niet weet?’

‘Ik wil weten of jij iets weet.’

‘Dat weet u toch al?’

‘Ach, die alwetendheid,’ verzuchtte de Schepper. ‘Soms krijg ik er genoeg van. Ik ben maar in contemplatie verzonken. Ik beschouw mijzelf in volkomen rust. Ik draai in mijzelf rond, als een planeet om zijn as, in oneindige uitgebreidheid. Ik ben er en ik ben er niet. De Onbewogen Beweger is één van mijn pseudoniemen. Maar waarom heb ik het heelal, die zichtbare God zoals Plato meent, geschapen? Doe alsof ik dat even niet meer weet.’

‘Hoe zou ik dat kunnen weten?’

‘Verzin dan iets. Wat is de reden geweest, mijn beweegreden? Wat denk je? Je kunt alleen maar denken.’

Ik dacht na. God de Schepper deed zijn best om geïnteresseerd te blijven.

‘In den beginne was u ontroerd,’ probeerde ik tenslotte.

‘Ga door.’

‘U voelde iets ondoorgrondelijks, net als sommige mensen, maar oneindig veel sterker. Het tergde u. U was kosmisch getergd. En om eindelijk eens te weten te komen wat dat vage complexe was, hoe het eruit zou kunnen zien, schiep u zich een wereld. Een mysterie om een ander mysterie voelbaar te maken.’

‘Dat was het,’ gaf hij ruitelijk toe.

Ik glunderen. Meteen drank bestellen aan het buffet. Dat had ik niet moeten doen. Toen ik terugkeerde, was de groot-

ste kunstenaar verdwenen. Maar mijn rekening was inderdaad betaald.

6

Het vanzelfsprekende in je opvoeding valt het moeilijkste te onderkennen. Er is mij nooit echt geleerd dat er iets Hogers bestond, dat was er eenvoudigweg, zoals de verveling en de sperziebonen uit blik er op zondag eenvoudigweg waren. Het kostte me wel enige tijd om erachter te komen dat ik iemand was in wie onbewust het besef van iets Hogers leefde. Als een bijgedachte of de schaduw van een bijgedachte. Er werd mij ook niet echt geleerd dat ik in alles aan bepaalde absolute normen diende te voldoen. Er werd mij niet geleerd dat het zaak was mijzelf voortdurend met schuldgevoelens te belasten - dat deed ik eenvoudigweg. Maar heeft dat nog veel met het calvinisme te maken? De moeilijkheid is in elk geval niet het vinden van antwoorden, maar het stellen van de juiste vragen. Is dat afdoende? Ik was de gelukkige die na de dood van mijn Friese grootvader al zijn zakagenda's erfde. Een prachtig bezit! Onbegrijpelijke afspraken in 1937. Geen biografische notities. De meeste bladzijden zijn leeg. Volmaakt oninteressant. Toch vrees ik dat deze zakagenda's nog lange tijd in mijn bezit zullen zijn.

Schaamte verhult, en misschien duurt ze daarom het langst. Een tijdlang kleefde er voor mij aan alle gedachten, gevoelens en handelingen, die iets met het godsdienstige van doen hadden, een zekere schaamte. Een valse schaamte, want waarom zou je je schamen voor iets waar je zonder het te weten en zonder het te willen van doordrenkt bent geraakt? Toch mocht ik geruime tijd slechts in het geniep denken dat ik vijfhonderd jaar geleden goed op mijn plaats zou zijn geweest in een klooster waar de vrije kunsten in ere werden gehouden. Dat mocht dan niet: lekker Gregoriaans zingen,

wat landarbeid, geschriften kopiëren, van tijd tot tijd wat vasten, kijken naar de frescoschilder in de kerk en God dienen in de letters die je schrijft. Nee, als lekebroeder. Dus af en toe het herfsttij der Middeleeuwen in, een erotisch avontuur, een diplomatieke missie, dan terug, een lichte boetedoening en hup, weer aan het werk.

In vele Italiaanse kerken ontstak ik kaarsen, niet voor Maria de Moeder natuurlijk, noch voor een van de heiligen, maar voor de meesters der schilderkunst. Kaarsen in Rome voor de wulpse en ascetische Caravaggio, in Arezzo voor Piero della Francesca, voor Massaccio in de Brancacci-kapel te Florence, en voor de onbekende meesters van het Trecento, die nog een Christus aan het kruis wisten te schilderen alsof hij familie van hen was. In de buurt van Assisi strekte ik mij in de kluis van Sint Franciscus uit op zijn stenen bed, maar toen mocht dat al - bovendien, was ik in Schloss Wörlitz niet op de stoel van Goethe gaan zitten? Kracht, altijd gaat het bij dat soort handelingen om kracht, kracht en nog eens kracht.

Er was eens een Waddeneiland, en er was eens een vrouw die van winterslapen hield en vertederd-zijn. Ze was zonder geloof opgevoed. Het leek haar aardig eens met haar geliefde in de kerk te zitten en hem te horen zingen. Zondagochtend dus vroeg op pad om te kiezen uit één van de vijf denominaties in het dorp. De gereformeerde kerk viel af. De architectuur was quasi-modern en achter de preekstoel zag ik levensgroot een geborduurde Goede Herder. Het hervormde kerkgebouw was het oudste, eerlijk en robuust. De zon scheen en de boogvensters waren groot.

Onder gezang kwamen wij binnen. De koster (alle koster) rook dat ik een oude bekende was en drukte mij het liedboek in de hand. Alleen op de voorste rij was nog plaats en juist daar troffen wij een rijtje debiele kinderen aan. Nu

moet je weten dat het een vrouw was die wel eens de slappe lach kreeg, zonder daar iets kwaads mee te bedoelen, maar ze kreeg hem wel eens en dan 'pieste ze zowat in haar broek'. Ik zag dus al een slijmerige dominee voor me, die zich gevaarlijk ver over de rand van de kansel boog om ons op de debiele kindertjes te wijzen. Want zij horen er ook bij, gemeente, en zalig zijn de armen van geest. Ik gaf geen krimp, maar in gedachten zond ik deze boodschap naar haar uit: je lacht niet dame, wee je gebeente als je lacht. Hoe anders was het beschikt.

De dominee was jong, ingetogen, zonder maniertjes, en hij kende de kracht van een eenvoudig ritueel. Hij sprak met verstand. Hij had moed, want als geremde intellectueel en buitenstaander op het eiland dorst hij het toch maar aan om als voorzanger op te treden. Hij had smaak, want zijn oog was gevallen op een aantal schitterende zestiende-eeuwse melodieën.

Ze lachte niet. Integendeel, ze luisterde aandachtig en leek het gezellig te vinden. Ik ga nu, wat deze vrouw betreft, aan veel voorbij: de haarinplant op haar voorhoofd, haar borsten, de grijze mohair-trui, aan drie paar sokken en meld je slechts dat zij soms in staat was de intensiteit van mijn beleving te verdubbelen. De preek ging, hoe kan het anders, over de ongelovige Thomas. Het probleem van geloven en weten. Ik luisterde nauwelijks, keek slechts naar de kale takken voor de boogvensters. Wederom ga ik aan vele details voorbij, meld je slechts dat zij, alhoewel ze zonder geloof was opgevoed, toch begrepen had dat je in de kerk je lief een geparfumeerd pepermuntje in de hand dient te *frommelen* - om je vervolgens te zeggen dat ik, zuigend op haar pepermuntje, kijkend naar de kale takken voor de ramen, de gewaarwording had dat alle dogma's en symbolen eindelijk transparant werden, dat ze verdwenen en dat ik meende te weten in welke ontroering dat alles zijn oorsprong vindt.

Maar wanen zijn al onze voorstellingen. Wat je als een bevrijdend moment ervaart, markeert slechts de overgang van de ene voorstellingswereld naar de andere - geen echte overgang, want beide werelden bestonden al geruime tijd naast elkaar. Een oude voorstellingswereld is door omstandigheden niet langer houdbaar. Hij vervaagt. Het afscheid wordt lang en ongemerkt voorbereid. De bevrijding is het einde van de pijn van het afscheid. Opgelucht trek je de laatste teen in een nieuwe huid, een nieuwe gevangenis.

Wanen. Deze week had ik een jongeman op bezoek. Het ging hem om het gevoel van onbeweeglijkheid, waar ik vroeger over heb geschreven. Hij had een natuurkundig model ontworpen, waarmee dat gevoel verklaard kon worden. Wat een andere wereld. Niet denken: gevoel van onbeweeglijkheid, o, poëtische aanduiding. Nee, de aanduiding opvatten als een feit, je afvragen of het bestaat en verklaard kan worden. Dat kon. Met vernuft, met hulp van Einstein en Lorentz, de lichtsnelheid, de vierde en de vijfde dimensie, een gekromd heelal, limieten, tijd die langzamer gaat en beweging die stilstand lijkt. In de tekst van de roman had hij allerlei zinnen gevonden, die zijn theorie ondersteunden. Het verbaasde hem hogelijk te horen dat ik bij het schrijven niet aan zijn model had gedacht.

Deze ervaring bracht mij weer bij de gedachte dat de mystici via het poëtische en de fysici via het abstracte elkaar dikwijls naderen. Alwie beziel is neigt misschien naar hetzelfde. Naar wanen, want we blijven gevangenen van onze gewaarwordingen, de eigenschappen van ons denken en de taal, en de wetten van onze verbeelding.

Het lijkt erop dat de natuur alleen in ons lichaam iets heeft geproduceerd dat zich bewust kan zijn van de natuur - in ons, die opeenhoping van stof die elke zeven jaar grotendeels vernieuwd is, in die bundel ervaringen bijeengehouden

door het idee van een Zelf. Aan dieren kennen we geen bewustzijn toe. Niet zover bij jou vandaan, voor de kust van Mauretanië, ligt een groot waddengebied. Tienduizenden flamingo's stijgen daar op en kleuren de lucht boven de horizon roze. Weet jij hoe de wereld voor de flamingo's *is*, wanneer zij tussen de zon en de aarde zweven?

Je spoelt een glas om onder de heetwaterkraan. Vagelijk voel je dan misschien wel eens iets voor die moleculen van het glas. Je denkt, heel naïef, dat de plotselinge temperatuurwisseling wel een schok voor ze moet zijn. Rustig maar jongens, denk je, het is alweer voorbij. Met onzinnige zorgzaamheid droog je het glas af. Wat is dat voor verbondenheid? De projectie van een menselijk gevoel op een glas? Ik stel mij toch het liefste voor dat alles, tot in de kleinste deeltjes toe, op de een of andere manier leeft.

Het enige dat telt bij al onze voorstellingen is de vruchtbaarheid van die voorstellingen, want we moeten voortbestaan. Het vruchtbaarste lijkt mij om de wereld, buiten het kleine deel dat we kennen, als een orakel te beschouwen. De kracht van een orakelspreuk is zijn vaagheid. De ontvanger van de spreuk, teruggekeerd uit Delphi, hij voelt zich bekocht, getild en genept. Wat een onzin! Zelfs voor het drinkwater lieten ze hem betalen! Maar de geheimzinnige woorden draagt hij mee in zijn hart. Hij onderzoekt ze, tevergeefs, hij verwerpt ze, zich beroepend op gezond verstand en brood op de plank. Hij vergeet de woorden. Maar in zijn diepste dromen duiken ze weer op en hij neemt ze mee naar het daglicht, ze opnieuw onderzoekend, de woorden verplaatsend, pogend de code te breken - net zo lang tot zich buiten hem iets voordoet waar de orakelspreuk op past en hij hem met *zijn* betekenis kan vullen.

Maar aan deze vaagheid heb jij geen behoefte. De beste re-

medie is misschien deze: stel je voor dat je een Engelse reiziger bent uit het begin der eeuw. Doe alsof je zo'n door en door gezonde, ondernemende, ietwat hooghartige, ietwat snibbige Engelsman bent, die geen spier vertrekt als hem de hotelkamer wordt getoond waar de kakkerlakken over de muur rennen. Come on, old boy. Pull yourself together. Willy-nilly. We are not amused. Quite right! Die toon, vriend.

Wat een luchtpost. Ik zal er wel niet in geslaagd zijn je een brief te schrijven die zuiver en alleen over God gaat. Maar ik heb mijn best gedaan. Enkele zinnestjes gaan misschien zuiver en alleen over God. Misschien vis je ze eruit. Pas goed op jezelf, vriend. Wat staat er in treinen onder de vensters te lezen? Nicht hinauslehnen. È pericoloso sporgersi. De trein rijdt en jij zit erin.

Joyce & Co.**Goddelijke overwegingen^{aant.}**

τόν μὲν οὖν ποιητήν καί πατέρα τοῦδε τοῦ παντός εὐρεῖν τε ἔργον καί
εὐροντά εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν.

- PLATO, *Timaeus*, 28C

Over God kan men slechts denken, als men niet in zoiets gelooft. (Ik schrijf *zoiets* en niet *zo iemand*; deze laatste aanduiding komt mij onbetamelijk voor en als een in de aanvang ongewenst bewijs dat Hij produkt is van de menselijke verbeelding.)

Gelovige mensen denken niet over God, zij denken aan Hem.

Gelovige mensen denken niet, want geloven vooronderstelt een onvoorwaardelijke overgave van het gezond verstand, het opgeven van alle faculteiten van de rede. (Toch worden veel gevallen van 'sterk' of 'voorbeeldig' geloof gekenmerkt door een gelijk opgaande twijfel.) (Geldt dan die twijfel slechts de 'instituten' van het geloof, het wantrouwen in de eigen verzaking van de intellectuele vermogens, de angst misleid te zijn door de kunstmatige, aangeleerde gemoedsfiguur van het geweten?)

Sommige mensen geloven dat er nog meer bestaat dan de geest of het verstand kan bevatten; andere menen dat er niets kan bestaan buiten hun eigen bewustzijn.

God is geen onderwerp van gesprek; goden wel, van een anachronistisch gesprek.

God mag geen onderwerp van een verhaal zijn; de bezwaren van sommige godsdiensten tegen het afbeelden van God, zijn alleszins begrijpelijk. Alle goddelijke boeken zijn

geschreven door - natuurlijk nooit door de God uit wiens mond ze heten te zijn opgetekend - rabiate fanaten, oplichters, tapijthandelaren, vliegende derwisjen, fakirs, en politieke onruststokers; zij vormen verderfelijke lectuur en zijn niet erg geschikt voor de opvoeding, behalve in zoverre ze licht werpen op de ontstaansgeschiedenis van de afwijkingen van derden. (Verwijdert men dit goddelijke imprint van deze verzameling ratjetoe, dan blijkt er hier en daar nog wel iets prachtigs terecht te zijn gekomen in de bundeling van volksverlakkerijen.)

Een opdracht om te schrijven over God - op straffe van een dwangsom, of omdat er een beloning in het vooruitzicht is gesteld - stuit bij mij op grote weerstand, morele tegenzin, bezwaren van smakeloosheid, uitputtende verveling; het is het enige onderwerp waarover niets te schrijven is, en alles al geschreven is. (De ontwijding van gewijde voorwerpen geschiedt door een simpele aanraking; gebeurde de 'ontgeloviging' van gelovige mensen maar net zo gemakkelijk, bijvoorbeeld door aanraking met Voltaire.)

(Ik denk niet dat de dingen die ik denk over een conventioneel onderwerp oorspronkelijk of ongehoord zijn. Ik vrees niet dat de dingen die ik nu in opdracht denk niet oorspronkelijk zijn.)

Ik vraag mij ernstig af of God wel onderwerp van mijn overwegingen of denken kan zijn. (Hoezo God? Wiens God?) (De aardigste godsdienst die ik ooit ben tegengekomen is die van de Vijanden van de Geest in het gebied van de Kaukasus.) Een God kent geen overwegingen van ontologische aard; het geschapene kent geen reflecties over zijn Schepper - dergelijke reflecties zouden immers ook tot het geschapene behoren en voorwerp van schepping zijn. Elke Schepper die zich verliest in *Grübelelei*, heeft zelf weer een Schepper boven zich; en al het geschapene dat een Schepper reflec-

teert, spiegelt een aan de Schepping immanente Schepper. Schepper en geschapene zijn dan aan elkaar gelijk.

(Dit kan nooit de bedoeling zijn van onze queeste naar helderheid: als licht en duisternis hetzelfde zijn, er geen verschil bestaat tussen zee en land, als punt en puntelijper niet meer van elkaar te onderscheiden zijn, de pijp verwisselbaar is met zijn tabak, dan belijd ik elk geloof, verzaak ik aan de duivel en kleed mij voortaan nog slechts in het uniform van de Zoeaaf.)

Alles wat men kan bedenken in de fantasie bestaat, en alle bestaande dingen, die niet door de zintuigen worden waargenomen, zijn het produkt (of het model) van de menselijke geest. Hoe handzaam, deze God, die wij onszelf gedacht hebben, geheel naar ons beeld en gelijkenis! Nu valt ook te begrijpen dat hij kan worden afgebeeld, onze creatie. Het is echter omdat ik mij niet kan verenigen met enige groep van welke portuur ook, dat ik mij van deze algemene voorstelling uitdrukkelijk wil distantiëren.

Aan het bestaan van God kan op deze manier niet getwijfeld worden, maar dat is nog iets anders dan in Hem te geloven. (Freud bestaat ook, maar ik geloof hem evenmin.) Dat komt omdat hij een slecht redenaar is. De natuur is een boek dat mij niet overtuigt noch behaagt.

Omdat de meest geleerde boeken zijn geschreven over God, men in het onderwerp afstuderen kan, echte filosofen reeds hun hoofd gebroken hebben, en vele mensen zwaar gestraft zijn voor hun geloof in de verkeerde of hun oprechtheid in het geloof, kan ik hierover er beter het zwijgen toe doen, niet zonder opgemerkt te hebben dat ik wel geloof in het prachtige instituut van de kerk, opgetrokken door zovele voortreffelijke staatslieden, kerkvorsten, architecten, beeld-

houwers en kunstschilders, en dat dit Rooms-Katholieke geloof een gerieflijk geloof is, vol prachtige oudheden, arcane mysteriën en instrumenten voor de karaktervorming van erg subtiele aard, waaraan ik niets dan goede en huiveringwekkend mooie herinneringen bewaar. Maar zulke autobiografische kanttekeningen gaan niet over God: zij betreffen de zorgvuldige opbouw en latere ontmanteling van het geweten (voorwaar een interessante conceptie), de vroege conditionering van de vooral seksueel benadrukte gaven van de voorzienigheid, en een grote gevoeligheid voor de eigen latente volmaaktheid door een genuanceerde afbakening van het kwaad (de rest van de wereld).

Over het kwaad (in de rest van de wereld) zijn vele dingen te vertellen: hierover moet men voortdurend nadenken om de vijand in het vizier te houden; dit vormt het continue universum van gesprek en het onderwerp van alle poëzie en schrijfkunst. Mephistopheles is de helper van elke kunstenaar en elke kunstzinnige scheppingsdaad is een handeling van rebellie naar het model van Lucifer, een verwinning op de zo gehate natuur in onszelf en rondom ons.

Evenwel bedank ik er vriendelijk voor mijn in bloed geschreven contracten zó prijs te geven aan de blikken van de omstanders: de brandstapels zijn nergens uitgerookt. De papieren die ik laat zien zijn dik in orde, het leven dat ik leef is dat van de honnête homme die zich nergens op laat voorstaan. De prins van duisterheden is een gentleman.

Zo kan ik over God slechts spreken als de Schepper, het bestaan van God alleen verklaren uit de Schepping (zoals een schrijver slechts bestaat in zijn oeuvre), over mijzelf slechts spreken in mijn oeuvre, van waaruit ik mijzelf alleen verklaren kan, en de rol van de schepper uitsluitend beoor-

delen - als ik kleine dingen met grote mag vergelijken - in de positie die ik zelf inneem ten aanzien van mijn werken.

Kan men niet in God geloven en wel in de Scheppingsdaad? (Deze problemen: de identiteit van de Demiurg, het transcendente concept van een eerste beginsel en de rol van de 'jongere Goden' of demonen zijn de strijdpunten van de zogenoemde Midden-Platonisten als Antiochus, Posidonius, Eudorus en Philo.)

Om wel in de schepping te kunnen geloven (uit hoofde van mijn beroepsmatige bezigheden) en niet in God, moet ik als intermediaire faculteit een demiurg postuleren. (Deze nu eist geen offers, geen verzaking van het verstand, maar doet juist een beroep op de rede.)

Ik denk niet dat de schepping een daad van oorspronkelijkheid is. (Wat betreft de kunst is er een duidelijke kentering aan te wijzen met de opgang van een erratief en abusievelijk romantisch scheppingsbegrip - de gebruikelijke en volkse betekenis die nu nog algemeen en uitsluitend aan schepping gehecht wordt - waarbij de *creatio ex nihilo* met zijn connotaties van spontaniteit, eerlijkheid en echtheid bijna alle serieuze gedachten tot dan toe over het onderwerp verving.)

De *creatio ex nihilo* is een ondenkbare voorstelling (net als de voorstelling dat de goden de wereld geschapen hebben).

Elk aanroepen van de goden en elke deelname aan een godsdienstig ritueel is een conventionele daad van maatschappelijk conformisme - dáárin ligt de waarde van de godsbeleving, én de waarde van de godslasterlijke atheïsten. (Godsdiensten worden ontworpen ter bestendinging van een maatschappelijke structuur, zoals Onomacrites op last van de Griekse tiran de Orphische mysteriën ontwierp - alles met

behulp van vervalsingen, goddelijke teksten, geheimzinnigheid, etc...) Het is niet een teken van beschaving om luide te verkondigen dat men niet gelooft in dergelijke poespas. (Zo lijkt het ook weinig beschaafd om door de volharding van een uitspraak de dood te vinden. Door wie wordt de oprechtheid van het geloof dan slechts gemeten met de openbare belijdenis daarvan?) Horatius leidde zingende koren van meisjes die een offerdans uitvoerden voor de goddelijke keizer; aan de oprechtheid van zijn toon kan niet getwijfeld worden; evenmin aan zijn ongelof in de goddelijkheid van de keizer, anders dan als een eretitel en een werkzaam propagandamiddel; waarschijnlijk geloofde hij wel in de politiek van Augustus.

Zo zegt Timaeus van Locris, voor hij begint zijn theorie over de schepping uiteen te zetten, waarin hij voor het eerst de Demiurg introduceert, als een beschaafde Griek:

‘Natuurlijk roept iedereen met enig verstand altijd God aan bij het begin van een onderneming, groot of klein. Dus als we niet helemaal gek zijn moeten wij, voor we beginnen met ons verslag van hoe het universum begon, of misschien geen begin had, bidden tot alle goden en godinnen, dat wat wij zeggen in de eerste plaats hun zal behagen, en dan onszelf. Laat dat onze aanroeping aan de goden zijn.’ (En hij vervolgt: ‘Maar we moeten onze eigen vermogens ook aanroepen, opdat jullie zo gemakkelijk mogelijk moogt begrijpen en ik zo duidelijk mogelijk uiteenzette mijn gedachten over het onderwerp dat voor ons ligt.’)

‘De maker en vader van dit universum te ontdekken is wel een heel moeilijke opgave, en als we hem gevonden zouden hebben, zou het onmogelijk zijn om iedereen over hem te vertellen.’ (Te gebruiken als motto.)

Wat natuurlijk zo verfoeilijk is aan het moderne geloof is de dwangmatige waan dat het spontaan, begrijpelijk, eerlijk, 'uit het hart' moet zijn - romantische clichés.

Is de schepping eenmalig of aanhoudend? De verwerping van de *creatio ex nihilo* als een romantische sjablone, geeft eigenlijk het antwoord al. Aristoteles is eenvoudigweg vijandig en tendentius als hij Plato ervan beschuldigt de wereld een begin in de tijd toe te schrijven. Speusippus en Xenocrates hebben altijd volgehouden dat de schepping zoals die in de *Timaeus* beschreven wordt tijdloos en eeuwig is. Alleen ten bate van de heldere instructie wordt het proces beschreven als een reeks opeenvolgende handelingen in de tijd.

Dit is in het vervolg een aanhoudend probleem en werpt meteen licht op de werkzaamheid van de schepper: de schepping is continu, net als het universum dat zingt in de harmonie van de sferen. De vergelijking met de muziek dient letterlijk begrepen te worden: *corre come musica nel tempo e non discorre come le parole*. De schepper snijdt de tijd en de ruimte aan stukken, de schrijver brengt in zijn *discours* intervallen en verhoudingen aan in het verloop van de materie.

Aangezien het universum in principe kenbaar is, moet het toeval in de schepping worden uitgesloten door het planmatige en de rede die er de meest opvallende karakteristieken van zijn. (Dit argument is ook omkeerbaar: willen we een poging doen het universum te kennen, dan moeten we planmatigheid en redelijkheid in de schepping vooronderstellen.)

De analogie van het kunstwerk met de wereld ontzegt beide

een simpele reproductie (voortplanting) of wildgroei te zijn; net als het kunstwerk is de schepping de weloverwogen constructieve arbeid van een vakman.

De goddelijke activiteit van de kunstenaar is dezelfde als die van de Demiurg, welke afwisselend wordt aangeduid als *artifex*, vader, bouwer, maker en architect - allemaal kwaliteiten die de kunstenaar bij uitstek in zich moet verenigen; zoals de Demiurg van Timaeus houdt deze laatste zich voornamelijk bezig met bepaalde filosofische beginselen, met de structuur van de materie (structuur brengen in de tijd en in de ruimte) en met de psychologie van de mens.

Net als de schrijver heeft de Demiurg, de schepper als architect, ruw materiaal nodig om mee te werken - de ongestructureerde *prima materia* of chaos; en net als de Demiurg heeft de schrijver een schema nodig waarnaar hij kan werken: een model. Voor beiden geldt dat het materiaal hun handelingen bepaalde beperkingen oplegt.

(In de Midden-Academie wordt dit model - de wereldziel - losgemaakt van de eerste beginselen, en wordt de geest als *logos* het goddelijk verstand van een volkomen transcendent beginsel dat in zichzelf verzonken is. De Stoïci zijn van mening dat alleen de geest begrippen kan construeren; en zo worden de ideeën tot gedachten van God of van de kunstenaar. Deze modernisering van het ideebegrip wordt door Antiochus' leerling Cicero uitgewerkt tot een belangrijk kernpunt van de theorie der kunsten. Het is jammer dat later, door Posidonius en Philo bijvoorbeeld, de ethische traditie van Polemo voortgezet wordt, waarbij het doel, het bereiken van het goede, wordt gesteld vóór de methode. Voor Plato ging het om dit laatste: het streven met de middelen van de Demiurg naar het goede. Deze nadruk op de

methode boven het doel geeft het tijdeloze, continue aspect van de scheppingsarbeid beter weer.)

Het model voor de Demiurg en het model voor de schrijver zijn hetzelfde: een levende intelligentie die de echte wereld van het altijd zijnde uitmaakt, oftewel de vormen, de objecten van het rationele denken en de wiskundige operaties. Het zou zo moeten zijn dat het werk van de schrijver en dat van de Demiurg ook hetzelfde was: dat deze eerste niet een universum, maar het universum schiep, onophoudelijk, in elk kunstwerk.

(Deze 'echte wereld' van het zijn, staat tegenover de wereld van het worden, zoals we die met onze zintuigen waarnemen, en waaromtrent geen definitieve kennis mogelijk is, het object van de schepping. Dat de echte wereld van de vormen uit wiskundige handelingen bestaat, is van verstrekende betekenis. Zoals zich Plato's leer in de meest recente onderzoeken laat reconstrueren, kunnen we hem een zuivere wiskundige noemen, die met zijn abstrahering en introductie van wiskundige, ontologische en kennistheoretische grondbeginselen een unieke betekenis heeft. Het constructieve aspect volgens deze methodische aanpak van het werk van de kunstenaar, wordt niet altijd voldoende gerealiseerd - nog afgezien daarvan dat het een van de belangrijkste argumenten van zijn thema is, een commentaar op het principe van de schepping zelf.)

Het motief van de Schepper is hetzelfde voor de Demiurg als voor de kunstenaar: bij het brengen van orde in de chaos, het geven van namen en betekenis aan de dingen, hen zo goed mogelijk te maken. Zo moet het Goede worden verstaan: de *artifex* richt zich ernaar het beste te maken van het materiaal dat hij onder handen heeft; zijn streven is naar het

best mogelijke werk, de best mogelijke verdeling. In zoverre zou de schepping als goed begrepen kunnen worden dat het de best mogelijke schepping is. (Cyril Connolly: '...de ware functie, de plicht van een schrijver is het schrijven van een meesterwerk...')

(Toen Plato een lezing over het Goede gaf, kreeg het teleurgestelde publiek, dat daar in groten getale op af was gekomen, 'slechts' een verhandeling over getallen voorgeschoteld.)

Plato vergelijkt de elementen (*stoicheia*) van het universum met de letters (*stoicheia*) van het alfabet. (Deze vergelijking, die meer letterlijk dan metaforisch moet worden opgevat - het woord 'gelijkstelling' zou beter op zijn plaats zijn - [vanaf de tijd van Philo hebben Platonisten, Stoïci en Pythagoraeërs overeenstemming bereikt over de veronderstelling dat woorden van nature bij dingen horen, en niet per conventie: ze worden genoemd] - versterkt verder de identificatie van de schrijver met de Demiurg.)

Als gezegd wordt dat de ziel onsterfelijk is, wordt daarmee bedoeld dat de wiskundige entiteiten eeuwig zijn. (De zinnelijke en sentimentele betekenissen die aan ziel gegeven worden, onderstrepen slechts het tijdelijke, voorbijgaande aspect ervan.)

Zo is degene die de wereld in stukken verdeelt, in de *Timaeus* van Plato - een rol die aan de vader, maker, Demiurg toegeschreven wordt, door Timaeus van Locris uit tweede hand verhaald, welk verhaal door Socrates is aangehoord en doorgegeven (Socrates die zelf een schepping van Plato mag heten) - in laatste instantie niemand anders dan Plato zelf, die deze wereldconstructie zo bedacht heeft en opgeschre-

Geloof in het Goede is niets anders dan geloven in de mogelijke volmaaktheid van de dingen, niets anders dan het streven om het best mogelijke werk te maken, zoals de plicht is van de *artifex*. (Uiteenzettingen over het Goede hebben dan betrekking op het 'model', de echte wereld van de vormen - alleen dergelijke overwegingen zijn overdraagbaar in hun evidentie, en dan nog niet tot in de laatste beginselen.)

Kan men geloven in volmaaktheid en toch sceptisch en cynisch zijn? (Jawel, omdat alles wat we met de zintuigen waarnemen, het onderwerp van onze scepsis, onvolmaakt is: het ruwe materiaal waaruit het volmaakte gedesigneerd moet worden.) (Het onderwerp van de schepping is de wereld in wording: dat is het materiaal, dat orde behoeft, waarmee ik nu in omgekeerde richting- [de vraag op welke elementen zich de wereld laat terugvoeren; waarbij het gaat om een analyse van het totaal en de reductie op de grondbeginselen, terwijl de methode puur synthetisch en illustratief te werk gaat door in een deductieproces alles af te leiden van de oorzaken en beginselen]. [Er is een mimetische verhouding tussen wiskunde en ontologie in de procedure; samenhang en scheiding zijn als tegengestelde en gelijktijdig werkzame principes steeds de instrumenten] - streef naar het model van de echte wereld waarin alles eeuwig is.)

Zo is de schrijver, die de dingen benoemt, bouwt met de elementen van het alfabet die ook de bouwstenen van het universum zijn, die als architect zijn schema uitzet, welklinkende verhoudingen en intervallen aanbrengt (door de aard van zijn discours) in het ruwe materiaal van de zintuiglijke waarnemingen, wiens voornaamste bemoeienis met filosofische principes is, en wiens motief het is een zo goed mogelijk, het beste, werk te maken - zo is de Schrijver van de wereld de Schepper.

En het is passend en billijk om de jongste god tribuut te brengen: hulde aan de jongen met de snelle pijlen, in het rijk wiens moeders zich alle aangename dingen afspelen.

Frans Kellendonk

Beeld en gelijkenis^{aant.}

Drie passen achter de bontjas van mijn moeder, op weg naar de kerk - het weerspanning stuk ellende waarin ik nog steeds moeiteloos mezelf herken. Scheve knoop in mijn stropdas. Schoenveter los. 'Til je voeten op, jongen! En loop niet zo krom.' Missaal en zakdoek vergeten.

Die bontmantels werden zondags gedragen tot het hoogzomer was en zodra de r in de maand zat weer uit de kast gehaald. De meeste dames waren te kort van hals om helder over de dikke jaskragen heen te kunnen bidden en daarom moesten ze elkaar in het oog houden met inquisiteursblik, de kinnen geheven, loensend langs de matglans van hun neuzen. Bij het massaal opstaan, knielen, gaan zitten veroorzaakten die jassen een geritsel en geruis alsof er storm op til was. Ik voelde me in de kerk alsof ik te vondeling was gelegd in een naargeestig woud en daar ontwaakt was temidden van een kudde ogenschijnlijk goedmoedige, maar in werkelijkheid zeer kwaadaardige herkauwers.

Vlak voor het Woord verkondigd ging worden kwam het ogenblik dat mijn vader, lid van het college van collectanten, een functie die hem een verbouwing had opgeleverd aan het koor van de kerk, waar het altaar in die tijd naar voren moest worden geplaatst, met zijn zwarte handschoenen en een gezicht dat lijkbleek zag van schijnheiligheid snel de collectezak aan mijn moeder en mij voorbijduwde. Dat scheelde weer een paar centen. Er was nog iemand die angstvallig door hem werd overgeslagen, een buurvrouw die jaren

daarvoor eens een klap onder de zak had gegeven, niemand heeft me ooit willen vertellen waarom. De munten waren over de tegels van het middenpad gerinkeld, onder de banken, in de kieren tussen de planken gerold. 'Stof zul je vreten!' had die buurvrouw geschreeuwd, terwijl mijn vader op zijn knieën dubbeltjes had moeten rapen en lospeuteren.

De pastoor had een monotoon stemgeluid dat het onmogelijk maakte om de eucharistie met begrip te volgen. Hij was klein en rond en zijn gezicht was zo rooddooraderd dat het, de huidcrème die hij erop aanbracht ten spijt, in een netje leek te hangen, als een nieuwe plastic voetbal. Op zijn al te vleeskleurige lippen zat roze parellipstick. Hij had wulpse handjes die zich onweerstaanbaar tot elkaar aangetrokken voelden en elkaar onophoudelijk knuffelden en opvrijden. Er werd gefluisterd dat hij het met een vrouw hield.

Op een goede dag kregen we een hulpkapelaan, een jonge Franciscaan met zwart haar en felle bruine ogen, die in zijn sandalen geen sokken droeg van witte zijde, zoals de pastoor, maar blote voeten die rood zagen van de kou. Hij is maar kort gebleven. Eén keer heeft hij gepreekt en de arme gelovigen, die gedoopt waren voor ze 'pap' konden zeggen, die elke week trouw hun plaatsengeld en collectegeld hadden betaald, en ook voor de missie-acties regelmatig een kleinigheid hadden afgedragen, die toch mochten menen dat ze al met één been in de hemel stonden, kregen van hem te horen dat ze heidenen waren. 'Bekeert u!' snauwde hij hen van de kansel toe. Zo zout hadden ze het nog nooit gegeten. Hij bestond het bovendien om die brave mensen voor zondaars uit te maken. De brave mensen vonden dat hij beter naar z'n eigen kon kijken. Maar ik vond dat getier van hem een weldaad, na de fluwelen dwingelandij waar ik aan gewend was, en toen ik hoorde dat hij wegens zijn te grote ijver spoedig weer zou moeten vertrekken ging ik op een vrijdagavond bij hem te biecht. Terwijl hij achter het luikje

nog zat te bidden voor de vorige biechteling, een geruststellend onderkeels gebrom, af en toe onderbroken door een diepe zucht, zei ik mijn oefening van geloof; daarna bekende ik de zonden die ik altijd bekende en hij wilde me al de penitentie opgeven toen ik tenslotte durfde te stotteren: 'Eh... pater... Pater, ik moet u nog iets zeggen... Ik, eh, scháám me altijd zo vreselijk. En ik weet niet hoe het komt.'

Zo was het precies. Ik, een zondagskind, één en al levenslust en plezier, was me in mijn elfde levensjaar een etterende leproos gaan voelen. Zomaar, ineens. Ze konden me thuis in die tijd met geen stok onder de tafel vandaan krijgen. Er was werkelijk niets waar ik me niet voor schaamde. Ik schaamde me voor mijn moeder, die altijd die verkeerde kleren droeg. Voor mijn vader, die zo gruwelijk 'd'r neven' kon zwetsen, en voor zijn duitendieverij. Voor de neuzen van mijn schoenen. Voor mijn oren en mijn stem en het meest van al en eigenlijk voor het blote feit dat ik was wie ik was.

'Zo, je weet dus niet hoe dat komt. Je voelt je, als het ware, een verstotene?'

'Ja, pater.'

'Een misbaksel, een nietsnut, een oud vod?'

'Ja, pater.'

'Te smerig om aan te raken, nog onwaardiger dan het straatvuil onder je schoenen' (snerpend, almaar snerpender) 'een beerput vol ongerechtigheid, een drol, een plas kots?'

'Nou, zo erg niet, pater.' Ik begon een beetje te begrijpen waarom de parochianen zo'n hekel aan hem hadden. 'Maar ik schaam me wel verschrikkelijk.'

'Dat komt door de erfzonde, mijn zoon.' Zijn stem werd nu zo warm dat je erin zou willen slapen en hij vertelde dat de erfzonde van oorsprong misschien een vloek, maar uiteindelijk een zege is. Ik had de jaren des onderscheids bereikt, zei hij, en kennis gekregen van goed en kwaad. Hij zei dat de mens zich door die kennis godgelijk kan wanen, maar

in zijn eigen ogen ook altijd te kort moet schieten. Dat ze van de duivel komt en ons dichter brengt bij God. Dat Jezus Christus om de erfzonde aan het kruis is gestorven en de poorten van de hemel voor ons heeft geopend. In de mond van de overijverige Franciscaan kregen deze woorden, voordien tiranniek geraaskal van een hoofdpijnverwekkende onzinnigheid, de kracht en de pracht van een openbaring. 'Stel je bij alles wat je doet Hem ten voorbeeld, mijn zoon, want Hij is de weg, de waarheid en het leven, en bid nu samen met mij een oefening van berouw en voor je de kerk verlaat nog drie onzeveraders en drie weesgegroeten.'

Ik had niet veel op met Jezus Christus, een man in een soepjurk, die zich een doornenkroon op het hoofd had laten drukken, edik had gedronken van een spons en die, als hij in moeilijkheden zat, dreigde zijn vader erbij te halen. Zijn vader was een toornige ijdelheit, die nooit genoeg geloofd en geprezen kon worden. Van dat stel had ik altijd een gezonde afkeer gehad, maar nu dat van die erfzonde pijnlijk waar bleek te zijn besloot ik toch maar om een vrome katholiek te worden.

Godsdienst was in de praktijk van alledag een kwestie van centen en stuivers. Door te sjacheren om een handjevol geld kwam je erachter wat een onbegonnen werk het is om zonder Gods genade de eeuwige zaligheid te verdienen. Eeuwig was zoiets als een oneindige wiskundige reeks, het leven niet meer dan schaapjes tellen voor je in slaap valt. Ik deed thuis elke dag de afwas, voor twee cent. Zeemde wekelijks de ramen en vroeg mijn moeder me daarvoor niet met een gulden, maar met een kwartje te willen belonen. Ik nam een krantenwijk. Ik stond 's ochtends om half zes op, en voor ik de kranten ging rondbrengen bad ik driemaal de rozenkrans. Bij het zien van een lekke band genoot ik al de voorsmaak van het zweet mijns aanschijns en na het plakken verwijderde ik met staalwol het roest, niet alleen van de velgen

maar ook van elk der spaken. Voor een stuiver knipte ik op mijn knieën de randjes langs het gazon en het was enkel schaamte voor mijn schaamte die me ervan weerhield daarbij een nagelschaartje te gebruiken. Als er een strand bij ons in de buurt was geweest had ik vast geprobeerd om iedere korrel zand van een nummer te voorzien.

Maar mijn schaamte was zo groot als de eeuwigheid. Ik kon stof vreten tot ik van steen was, het hielp niets. Het min of meer mijns ondanks bij elkaar gezwoegde geld droeg ik van tijd tot tijd af aan een bouwpastoor, die zijn domicilie had in een houten keet achter de schoenfabriek van Swift. In die tijd moet ik al bevroed hebben dat ik hoogstwaarschijnlijk onontvankelijk ben voor de gave des geloofs. Dat was de reden, denk ik nu, waarom ik die bouwpastoor toen verzocht het geld te bestemmen voor de aanschaf van een doopvont. Hij was zo goed dat te beloven. Toen de kerk klaar was ben ik de vont gaan bekijken: een achthoekig blok basalt, met in het midden een rond, ondiep bekken, waarop mijn geld en ik evenmin sporen hadden achtergelaten als God en Zijn genade op de wereld.

Ik ben nog even vast overtuigd van de werkelijkheid van de erfzonde en ik schaam me nog steeds ongelukkig over alles wat ik doe en ben. Zo beleef ik althans het feit dat de mens een onaangepast schepsel is en dat er tussen zijn binnenwereld en de buitenwereld zonder ophouden een strijd woedt die diepe ellende voortbrengt, maar ook wonderbaarlijke kunst. Zijn bestaan en zijn gedoe schreeuwen om de rechtvaardiging van een transcendent verband. Je zou denken dat het voor mij nu tamelijk eenvoudig moet zijn om na de erfzonde ook de rest van de katholieke santenkraam te aanvaarden.

Ik heb zelfs een godsbeeld. Eerlijk gezegd wist ik niet dat ik er een had, tot ik ten behoeve van deze bladzijden mijn

verspreide gedachten over het Opperwezen bijeen moest garen. Over God begon ik hevig na te denken toen ik op school, ik meen van een leraar, een apologetisch boekje te lezen kreeg. Het heette *Orthodoxie* en met veel verbale grollen en een gezond Engels verstand werd erin aangetoond hoe onredelijk het is om geen christen te zijn. Ik was er diep van onder de indruk, vooral van een hoofdstuk met de titel 'De ethica van sprookjesland.' De schrijver, G.K. Chesterton, betoogde daarin dat we een scherp onderscheid moeten maken tussen de wetenschappen van de mentale betrekkingen, zoals de wiskunde, die echte wetten kennen, en de wetenschappen van de natuurlijke feiten, die geen wetten kennen, alleen 'merkwaardige herhalingen', zoals hij ze noemde, en dat we daarom elk moment van de dag blij mogen zijn dat onze neus van voren zit en niet opzij.

Telkens als er een proef mislukte in onze natuur- en scheikundelessen zag ik hoe waar dat was. Later, toen ik bij Hume las dat er geen noodzakelijk verband bestaat tussen de feitelijkheden die we oorzaak en gevolg plegen te noemen, begreep ik beter waar Chesterton op doelde. Het was wonderlijk dat de godloochenaar Hume me een overtuigender argument voor het bestaan van God bood dan ik ooit had kunnen vinden in de traditionele godsbewijzen, zoals het bewijs waarin God wordt voorgesteld als de Onbewogen Eerste Beweger ('De schepping moet een oorsprong gehad hebben, jongens, en die oorsprong noemen we God.' 'Maar kan de schepping dan niet altijd al bestaan hebben, pater?' 'Zoiets kunnen we met ons mensenverstand niet bevatten.' 'Kunnen we God dan wel met ons verstand bevatten, pater?' 'Nee, maar in Hem kunnen we geloven.') - en daarin gaat het slechts om een historische God, van Wie je nog kunt aannemen dat Hij, na hemel en aarde geschapen te hebben, op Zijn lauweren is gaan rusten en de boel verder de boel heeft gelaten. Nu ik inzag dat niet één moment in de ge-

schiedenis noodzakelijkerwijs volgde uit enig voorafgaand moment, kon ik er niet onderuit dat God Zich nog voltijds met Zijn schepping moest bemoeien, dat Hij Zijn wereld elk moment opnieuw schiep en er geen blad in de wind bewoog zonder een speciale wilsbeschikking Zijnerzijds, en ik stelde me de wereld voor als een soort sensurroundfilm, een rolfilm van afzonderlijke scheppingsdaden met een oneindig veel hogere frequentie dan vierentwintig per seconde.

Elk ogenblik is dan een wonder. Een wonder in de gebruikelijke zin is dan een bovennatuurlijk ingrijpen waardoor we er eventjes aan herinnerd worden dat de hele natuur een voortdurend bovennatuurlijk ingrijpen is. Het is een vergissing van de continuity-girl, de schaduw van de regisseur die even over het beeld valt, het kleine foutje dat de grote schoonheid doet uitkomen. Vreemd, dat uitgerekend Hume het nodig vond aan het bestaan van wonderen te twifelen.

God is voor mij (hier komt dan mijn godsbegrip) bovenal de Schepper, de Kunstenaar. Wat Hij zo goed vond, aan het eind van Zijn eerste werkweek, was niet meer dan een eerste, beslissende opzet; het scheppingswerk is sindsdien steeds in volle gang geweest. God leeft ermee in taaie onvrede. Soms verbaast Hij Zichzelf, soms wanhoopt Hij en telkens als er iets van voltooid dreigt te raken bekruipt Hem die aan kunstenaars zo welbekende walging, een voorgevoel van Zijn dood. Tussen God en Zijn schepping bestaat wederkerigheid: Hij scheidt haar, maar tegelijkertijd scheidt zij Hem, want het werk dat aan de kunstenaar ontspruit gaat een eigen leven leiden dat zijn wil zowel gehoorzaamt als onderwerpt. God is bezig door mij Zichzelf te scheppen. Daarom ben ik zowel vrij als onvrij en daarom mag ik, die immers gemaakt ben naar Zijn beeld en gelijkenis, Hem gerust een beetje vermensen. Tot nog toe heeft Hij zich het volledigst, maar nog steeds niet volmaakt, uitgedrukt in Jezus

van Nazareth, met wie ik inmiddels veel beter kan meevoelen dan in mijn gezonde kinderjaren. Jezus is het thema van de schepping, de meest wezenlijke mens. Hij is te kort geschoten en wij schieten nog veel schromelijker te kort, want we leven in een onaf kunstwerk, waarin alles streeft naar uitdrukking, maar niets vooralsnog uitdrukking is. Er bestaat zelfs een gereede kans, dunkt me, dat God over enige tijd zal besluiten dat Hij er niet uitkomt. Mocht het echter toch uitlopen op zoiets als de voltooiing der tijden, dan zullen God en Zijn schepping elkaar volkomen uitdrukken en ophouden afzonderlijk te bestaan. Ze zullen dan in elkaar verdwijnen en opgaan in wat door Johannes Gods woning onder de mensen is genoemd, het nieuwe Jeruzalem.

En eh... *geloof* ik ook in die God van mij? Van de wenselijkheid, zeg maar gerust de noodzaak, van zo'n geloof ben ik geheel doordrongen, maar wat geloven is en hoe het moet heb ik nooit kunnen ontdekken.

Ik heb altijd een nieuwsgierig ontzag gehad voor mensen die de gave des geloofs wél heten te bezitten. Toen in een jaar of veertien was werd ik op aanraden van een psychiater, 'om wat meer onder de mensen te komen,' op een internaat geplaatst, waar ik bijna twee jaar zou blijven. Elke dag zag ik daar op naar een portret van St. Thomas van Aquino, dat aan een muur van de studiezaal hing. Hij was minstens zo corpulent geweest als G.K. Chesterton, zo te zien. Mij werd verteld dat ze voor zijn buik een stuk uit de reffertafel hadden moeten zagen, omdat hij anders niet met zijn armen bij zijn bordje kon. En toch had St. Thomas volgens tijdgenoten met zo groot succes de *castitas* beoefend dat er altijd een ozongeur om hem heen hing, alsof het zojuist geregend had. Zo'n heilige wilde ik graag eens in het echt ontmoeten.

Voor een deel was dat internaat een seminarie, maar welke jongens roeping gevoelden viel moeilijk uit te maken en

was ook niet algemeen bekend, hoe vaak ik er ook over speculeerde met klasgenoten die net als ik zeker wisten dat ze andere ambities hadden. Ze verkeerden onder ons als de laatsten der rechtvaardigen onder de Joden, die priesterstudenten. Daar zal wel wijs beleid achter hebben gezeten, om hun de gelegenheid te bieden zonder gezichtsverlies van hun roeping af te zien, want het was de tijd dat steeds meer paters het klooster verlieten. Dat uitreden ging gepaard met vaste symptomen. Eerst werd het witte habijt (het waren Dominicanen) voorgoed in de kast gehangen en liepen ze de hele dag rond in een zwart kostuum met witte boord zoals daarvoor alleen buitenshuis was gedragen. Het zwarte kostuum moest vervolgens wijken voor een terlenka pantalon met vlotte trui. Dan duurde het nooit lang voor ze in het gezelschap van een vrouw werden gesignaleerd, zonder duidelijke aanleiding begonnen te blozen en geen orde meer konden houden. Waarna de prefect op een ochtend het leslokaal binnenkwam en grimmig vertelde dat de zoveelste pater de wereld was ingegaan, dat zijn lessen zouden worden overgenomen door een interimaris, meestal een halfwassen, pijprokende student, en dat hij, de prefect, er niet met ons over wilde praten.

Naarmate er ook steeds meer leerlingen verdwenen traden de jongens met roeping vanzelf aan het licht, als de karkassen die boven water komen in een plas die wordt drooggemalen. Het bleken jongens te zijn die me daarvoor nooit waren opgevallen. Jongens met grote botten, peenhaar, fletse ogen, afkomstig uit de Peel of Alkmaar.

Met een van hen, een knaap met roestkleurig haar en sproeten, ging ik in die tijd veel om. Het liefst sloop hij door de benauwde kruipgangen onder het gebouw. Broeder kok hield in de keuken twee poezen, smoezelige beesten, die daar beneden gemiddeld tweemaal per jaar een nest wierpen. Het krioelde er van de verwilderde katten die nog nooit

licht hadden gezien. Mijn stijve, knokige vriend bleek in die kruipgangen onverwacht snel en lenig en met die fletse ogen van hem zag hij er zelfs beter dan de katten, die hij meestal beet had in één keer grijpen. Met een juten zak vol katten gingen we dan naar de plaats achter de keuken. Hij sloeg zich op de knieën van de pret wanneer de beesten als we ze loslieten, eerst verblind bleven zitten, dan radeloos rondtolden, om maar te ontkomen aan het zonlicht waar geen ontkomen aan was. Dan werden ze voor de tweede keer in hun nek gegrepen en aan een stuk ijzerdraad opgehangen of met een baksteen de schedel ingeslagen. Soms kon ik hem overhalen om ze te verdrinken in een sloot, waar we de zak dan onder de dotterbloemen zagen verdwijnen, allebei vol wroeging, ik om die onschuldige leventjes, hij om de misgelopen slachtpartij. Ik meen te weten dat hij tegenwoordig missionaris is op de Filippijnen.

Het is me niet gelukt om het geheim van zijn roeping te doorgronden. Hij kon beter grijnzen dan praten. Bijzonder lekker rook hij niet. Niemand heeft me nog duidelijk kunnen maken wat geloven is. Ik ben wel eens bang dat het geloof, zoals ik het me voorstel, niet eens bestaat.

Dat godsbegrip van mij is niet meer dan een fraaie constructie, een hypothese. Ik heb in het hart van de schepping een leemte ontdekt waar God, als Hij bestaat, mooi in zou passen, maar helaas is het niet zo dat het geloof begint waar het verstand ophoudt. Chesterton leek in zijn boek te menen dat je langs de weg van de rede tot God kunt geraken, maar Chesterton kon dat denken omdat hij al geloofde. Hij noemde die in diepste wezen ondoorgrondelijke werkelijkheid feeëriek. Soms vind ik dat ook; maar vaak, bijvoorbeeld als ik me bedenk dat de stoel waarop ik zit voor het overgrote deel uit leegte bestaat en verder uit een paar losse atoompjes, of als ik me afvraag hoe ik zo zeker weet dat ik

van alles gemeen heb met andere mensen, slaat me de angst om het hart. Het ontbreekt me aan vertrouwen en dat komt weer doordat het me aan geloof in God ontbreekt. Geloven, lees ik in mijn handboek van de katholieke leer, is 'geen door eigen arbeid verworven inzicht, maar overgave.' Waar moet ik me dan aan overgeven? Aan het geloof.

Ongeloof plaagt me voortdurend, als een suffe bui, of een hardnekkige kater, als iets wat zal overgaan, met andere woorden, hetgeen me de troost geeft dat ik het in elk geval nooit zonder de hoop hoeft te stellen. Van dag tot dag weet ik me heel aardig te redden door mijn ongelooft op te schorten met behulp van een paar flinke doses agnosticisme. Maar dat is oppervlakkig en onoprecht, aspirine voor de ziel. Het geloof waar de agnosticus zijn schouders over ophaalt belijdt hij met zijn voeten. Hij gelooft dat morgen de zon weer zal opgaan, maar wenst dat geloof nergens op te stoelen. Hoe een agnosticus er een ethiek op moet nahouden weet ik niet. Hij gelooft niet in de geboden van de eerste tafel en onttrekt daarmee de overige geboden hun rechtsgrond. Hij probeert zich uit dat dilemma te redden door te beweren dat die overige geboden een soort natuurwetten zijn, maar als ze dat al zijn, dan behoren ze toch tot de sfeer der natuurlijke feiten die, zoals gezegd, slechts feeëriek of angstaanjagend, maar hoe dan ook op een mysterie terugwijzende regelmatigheden kent. Op die manier zul je nooit een mens uit één stuk worden.

Intussen voegt ieder verhaal dat ik schrijf zich ongemerkt naar de ritus van de éne, heilige, katholieke en apostolische kerk, zoals ik die jarenlang minstens eenmaal per week heb meebeleefd. Hersenspoeling? Ik denk liever dat ik, een ongelovige, toch Gods werk doe, dat ik Zijn blinde handlanger ben en door mijn werk mezelf schep naar Zijn beeld en gelijkenis, zoals Hij Zichzelf schept door mij. Misschien, denk ik nu (en mijn onbehagen wordt zo groot als de kosmos)

twijfelt God wel net zo hevig aan Zijn schepping als ik twijfel aan Hem en is werkelijk geloven pas mogelijk in het Nieuwe Jeruzalem, waar Hij en ik één volmaakt lichaam zullen zijn.

Nicolaas Matsier

Het restant van een opvoeding^{aant.}

1

[De dbnl is niet gemachtigd deze tekst hier weer te geven.]

Doeschka Meijsing

Geef mij maar een pijp tabak^{aant}

Als iets in staat is mij tot kille woede te brengen dan is het wel dit: een artikel schrijven (titel: Over God), bedoeld om in een boekje te verschijnen (titel: Over God), samen met collega's-leeftijdgenoten, alle rond de dertig zoals de prospectus vermeldt (dan ben ik de oma van het stel want ik kom daar ruim vijf jaar overheen), die ook alle een artikel schrijven (Over God).

En waarom? vraagt Dopi, die me altijd in netelige situaties verzekert 'Wees niet bang, ik sta vlak achter je' - En waarom het dan doen? Ik ben altijd geneigd Dopi gelijk te geven, maar even altijd irriteert zijn aanwezigheid in netelige situaties *achter* mij, en nooit *voor* mij, mij mateloos.

Meer verstand heb ik in mijn hoofd als ik me afvraag waar die woede vandaan komt, waar-ie toe leidt, en wat de beste manier is om het adrenaline-gehalte in het bloed te laten zakken. Zodat ik daarna een pijp kan opsteken met de woorden van Herr Lehrer Lämpel uit de *Max und Moritz*: 'Und voll Dankbarkeit sodann/Zündet er sein Pfeifchen an./"Ach" spricht er, "die grösste Freud/Ist doch die Zufriedenheit!!!".'

Men leze het vervolg op deze regels bij Busch.

Boos ben ik natuurlijk omdat de opgave onmogelijk is, de situatie netelig, en de weg die nergens toe leidt met kleine kopspijkertjes bezaaid. Alleen om Dopi eens op mijn beurt te irriteren dus... ga ik maar even voorbij aan mijn voorstelling vroeger van God als de Paashaas, en ook aan het ant-

woord dat de astronaut die uit de ruimte was teruggekeerd gaf aan journalisten die hem vroegen of hij God gezien had: 'Yes, She was black.'

De moeilijkheid met *Over God* is dat het beste boek dat over hem geschreven is, al áf is, en dat het tot nu toe niemand gelukt is daar nog een hoofdstuk aan toe te voegen. Het is dan ook een heel nuttig boek, waaruit je bijvoorbeeld kunt leren hoe je de touwtjes moet knopen van een tent in de woestijn, of hoe het laatste advies voor de nood luidt: 'Beter trouwen dan branden'. De eeuwen na dat boek heeft de wetenschap, de kunst, de architectuur, de moraal en het sociale leven zich erop gebaseerd en dat is, of we het willen of niet, bepalend geweest voor alles wat achter ons ligt en wat we gemakshalve maar even onze geschiedenis noemen, en wellicht voor veel wat vóór ons ligt, waarover slechts met een groot gevoel van nutteloosheid en moedeloosheid te praten valt.

Een van de mooiste bouwwerken uit 'onze geschiedenis' is overigens opgebouwd naar analogie van het beste boek *Over God* en dat is de Wereldbibliotheek, waarvan we besloten hebben dat Jorge Luis Borges er tijdelijk directeur mag zijn. De Wereldbibliotheek is de enige plaats in de wereld waar de hoop dat het allemaal minder erg is dan het eruitziet, nog niet door tocht weggeblazen lijkt.

Je kunt je die Wereldbibliotheek het beste voorstellen als gevestigd in de Villa Borghese te Rome. Er heersen strenge regels. De eerste regel is dat, op straffe van verbanning naar het monument van Vittorio Emmanuele (waar het altijd behoorlijk tocht), niemand iemand anders pijn mag doen, verdrietig maken, of angst aanjagen. Regel twee, daaraan gelijk, is een verbod op Communicatie met een levend mens, anders gezegd een gebod tot absolute *Silenzio*. Je mag er alleen praten met de Engelen, dat zijn vrouwen met doorschijnende vleugels, die in de tijd dat jij je wens naar een bepaald

boek uitspreekt, het al voor je uit de Wereldbibliotheek gehaald hebben en het op je lezenaar deponeren, glimlachend om je perfecte keuze. Regel drie is dat iedereen een vaste plaats heeft, ik bijvoorbeeld in de zaal met 'De vrouw met de eenhoorn' van Rafaël. En de laatste regel is dat de bibliotheek om 5.00 p.m. sluit, waarna iedereen de stad in moet, om iets stouts te doen, of juist iets aardigs, of iets gewoons. De volgende morgen gaat de bibliotheek om 10.00 a.m. weer open. Een soort sympathieke pendant van de hemel, eigenlijk.

Een groot deel van de boeken uit de Wereldbibliotheek hebben iets te zeggen over, of baseren zich op, of verwijzen naar het beste boek Over God. Daarom beschouw ik het als list en bedrog van de tijd waarin ik leef dat kinderen tussen de twee en de achttien jaar afgehouden en ontmoedigd worden om kennis te nemen van het beste boek Over God. In welke vorm dan ook, zouden ze er juist toe aangezer moeten worden. Van het zeer plechtig voorlezen aan tafel (wat giechelbuien veroorzaakt) tot en met het stripverhaal, waarin de slechte man - TJAKK! - in vliegende galop met zijn haren in de takken van een boom blijft hangen (Absalom, Absalom!), en de goede jongensheld bij de dood van zijn vriend weent: 'Het is mij bang om u, mijn broeder Jonathan, gij waart mij zeer lief; Uw liefde was mij wonderlijker dan liefde van vrouwen.' Dat kinderen van deze spanning en melancholie geweerd worden, lijkt mij een uitvloeisel van de acties van het Comité ter Opheffing van de Wereldbibliotheek, welks meneer- en mevrouwleden erop uit zijn van de frustraties die ze zelf opgelopen hebben tot in het derde geslacht de echo te doen klinken.

Hier moet ik snel een kanttekening plaatsen, want voor je het weet begrijpen ze je verkeerd en is de beer los. Ik beweet in ernst, na mijn twee vingers gelikt en in de hoogte gestoken te hebben, dat ik tevreden ben dat mijn jonge jaren in de

jaren vijftig, waarin ieder argument stuk liep op een ondoordringbaar kordon van geloof en schuld, compleet met raadsheren (pastoors), torens (kerkgebouwen), paardesprongen (theologische redeneringen) en pionnen (gelovigen) - ik heb sinds die tijd leren schaken - opgevolgd zijn door tijden waarin het, soms, mogelijk was met mensen te praten over dingen die ook niet makkelijk zijn, maar waarbij je elkaar tijdens het gesprek met verstand, en niet met geloof, met aandacht, en niet met schuld corrigeert. Dat dat een verworvenheid is, zal niemand ontgaan.

Wat dat betreft is het passend, billijk en rechtvaardig dat er Over God niet meer gesproken of geschreven wordt, zodra je iets te berde brengt. Eindelijk je hoofd, je hart en je driften in harmonie te brengen, met de nadruk op hoofd.

Het ligt aan mij, maar enig wantrouwen komt weer op tegen wat ik net beweer. Niet dat ik het hoofd in laatste instantie wantrouw, dat is juist niet het geval. Mij lijkt dat bij elke stap die je doet, het hoofd de regie moet behouden. De driften en het hart zijn immers zo grillig en speels, dat voor enig effect op langere termijn een hoofd onontbeerlijk is.

Maar wat te denken van de twee kinderen die op dit moment in mijn hoofd opkomen en die ik voor de goede orde hier ten tonele voer: Lotte-Jô en Lincoln Lehry.

Scène 1. Paaszaterdag. Gebeier van klokken.

LOTTE-JÔ:

Ik heb hem gezien, ik heb hem gezien!

MOEDER:

Wie dan lieverd?

LOTTE-JÔ:

Het was God, ik hoorde de klokken uit Rome terugkomen en toen zag ik hem.

MOEDER:

Wie zag je dan?

LOTTE-JÔ:

Nou, God. Ik kwam uit de keuken en ik zag nog net zijn poten over de tuinmuur bij mevrouw Paagman glippen.

MOEDER:

Welke poten in hemelsnaam, Lotte-Jô?

LOTTE-JÔ:

Ik hoorde de klokken uit Rome terugkomen en toen ik de tuin inkwam zag ik hem nog net wegglijpen.

MOEDER:

De Paashaas?

LOTTE-JÔ:

Doe nou niet zo stom, natuurlijk de Paashaas. Maar God had die gedaante aangenomen, snap je dat niet? Want hij wilde natuurlijk niet dat iedereen hem herkende, dat wil hij nooit, dus had hij...

MOEDER:

Lotte-Jô, je weet toch dat de paashaas niet echt kan zijn, hè, en je weet ook dat we nooit Over God praten, omdat we jullie daar niet mee willen grootbrengen. Dus laten we eens even rustig (ect.)... en anders vragen we Wibbo, papa's vriend, die is psychiater, dan kun je met hem eens rustig (ect.).

Scène 2. Huiskamer, televisie, keukengeluid van mixer en ijkast.

LINCOLN LEHRY:

Jesus, ma! They say it, down there, right on the spot.

MOM:

Yeah, Bobby?

LINCOLN LEHRY:

No, I'm not kiddin', that guy said he's seen The Black Lady.

MOM:

Who's seen what darlin'?

LINCOLN LEHRY:

She was there and She was a Black Lady, no kiddin'. The fellah just told it. Christ! I hope the others weren't looking too, so I can tell them.

MOM:

Now Jimmy, what's this all about?

LINCOLN LEHRY:

About God, ma. Our best man on the moon told us he's seen Her. You just wasn't lookin', so you missed it. I wish you 'd been lookin'. It was just great! Now I understand we *have* to put our money on the moon.

MOM:

Now, Lincoln, listen, your father and me, we perfect-

ly agree about your education and all that, but you just shouldn't darlin', believe in any God.

LINCOLN LEHRY:

Why? I just saw the evidence.

MOM:

Because, Bobby your father and me know what we're talkin' about and it has brought us this far, so it shouldn't bring you misery, so be sensible and a good boy (ect.)

Waar ik Lotte-Jô en Lincoln Lehry met deze scenario's voor wil beschermen, is dat hun opgetogenheid dat ze iets vaags, abstracts, iets als Over God waar ze wel eens van gehoord hebben, omzetten in een perfect beeld van de Paashaas en The Black Lady - met alle mogelijke moeite omgezet wordt in een taboe Over God. Er bestaat kennelijk, en niet alleen voor hen twee, behoefte met iets vaags om te gaan, om zich eraan te warmen of er bang voor te zijn. Het gaat er mij niet om of ik daar een voor- of tegenstander van ben. Maar waarom zou je mensen hun behoefte aan het irrationele niet laten omzetten in wat ze maar willen, op voorwaarde dat ze het niet in een discussie betrekken waar je het met rationele argumenten heel goed redden kan, en op voorwaarde dat ze er elkaar niet de hersens om inslaan. Ik ben niet tegen het irrationele, als je maar weet dát je er gebruik van maakt, en wanneer. Daarom staan godsdiensten, alle, bij mij op de zwarte lijst, dat is *georganiseerd* irrationalisme, en daar dient met het wantrouwen een begin worden gemaakt.

Maar nu Lotte-Jô en Lincoln Lehry eenmaal het toneel betreden hebben, moeten we ook maar even bij hen blijven. Immers, we hebben onze hielen nog niet gelicht, of ze beginnen al te kibbelen wie of er beter is, de Paashaas of The Black Lady. Het is niet makkelijk om daar tussen te kiezen, vooral niet omdat Lotte-Jô werkelijk de Paashaas gezien heeft, nog net de achterpoten althans waarmee hij zich afzette op het tuinhek van mevrouw Paagman. En Lincoln Lehry hóéft The Black Lady niet gezien te hebben als zijn

held de astronaut Haar gezien heeft. Dus dat wordt duwen, trekken, stompen en spugen. Bij grote mensen gaat het in dergelijke gevallen minder kleinschalig toe. De ellende begint iedere keer weer van voren af aan, al duizenden jaren - want iets leren uit de geschiedenis, nee, dat is de mensheid vreemd. Wie staat er aan de andere kant van de klaagmuur? Sla hem dood, de luis! Wie woont er in de protestantenwijk in Dublin? Sla dood! Wie sprak Over God, niet als regerend vorst, maar als een-zijn-in-alle-dingen? Op de brandstapel met hem, dat zijn ziel even zwart mag blakeren als zijn voetzolen. De geschiedenis Over God is een treurige geschiedenis. Als hij bestaat zal hij zich doodschamen, en zich de haren uit het hoofd trekken van spijt dat hij ooit uit kwaadheid het hekje van het paradijs heeft opengezet.

Wat mezelf betreft geneer ik me ook voor hem, sinds de jaren '33-'45, jaren vlak voor mijn geboorte toen de hel voor het gemak even naar de aarde verplaatst was en Over God nauwelijks een bericht binnenkwam. Of deden we het zelf, geschapen naar Zijn beeld en gelijkenis? Of was het die beroemde vrije wil waar Hij ons mee uitgerust heeft, voor in geval van nood, zullen we maar bitter zeggen.

Nu we het er toch over hebben (maar waarom zijn we er toch over begonnen? Het is zo ingewikkeld en het leidt tot slapeloosheid en ochtendhumeur, het noodt tot tegenspraak en hoon, het beste is toch altijd te zwijgen, waarom verleidt mijn koppigheid mij te spreken over iets dat Wittgenstein afgeraden heeft?), nu we dus toch bezig zijn, wil ik Over God ook nog wel mijn hiërarchie leggen. Allah, met de sikkel in de hand geboren lijkt het, heeft mijn sympathie niet en ook de goddelijke zoon van God vind ik wel een dappere revolutionair en een aardige man, maar zijn overtuiging dat het altijd beter is de andere wang toe te keren en het lijden te aanvaarden, druist in tegen mijn zorgvuldig behoeve weer-

baarheid. De god van het grootste deel van het beste boek *Over God* heeft meer trekken die me aanspreken. Hij kan zich vermommen als een brandend braambos of als krokodil, hij vloekt Job op zijn poten als die aan het huilebalken is en eist een zo onvoorwaardelijke trouw dat hij onmiddellijk straft als je gedachteloos op de rots slaat om water te krijgen. Ook heeft hij begrip dat je vijanden hebt, zodat hij Goliath het laat afweten tegen de kleine David. Hij is harder en strenger dan zijn zoon, maar daardoor ook duidelijker.

Maar wie ik, als het nog kon en dat is niet zo, zou kiezen voor god, is Apollo uit Olympia.

Als je de grote zaal van het museum in Olympia binnenloopt, word je, voorbereid of niet, bevangen door een gevoel dat ik niet anders kan omschrijven dan dat je met één stap over de drempel een andere wereld bent binnengestapt. Het licht is er anders en wit, de mensen inclusief jezelf zijn weggevallen. Het lijkt ook of je één ogenblik doof bent geworden, en blind voor alles om je heen behalve voor het westelijk pediment van de tempel van Zeus in Olympia, daar in het museum meer dan levensgroot opgesteld. Hoe lang die sensatie duurt, kan ik met geen mogelijkheid zeggen. Het zullen enkele seconden zijn, maar als mijn gevoel wil dat het uren heeft geduurd, kan dat ook. Ik bedoel dat het element tijd in één klap buiten je bewustzijn is geraakt, met zo'n hevigheid dat correcties achteraf als niet ter zake van de hand worden gewezen.

Op het westelijk pediment van de tempel van Zeus staat het tafereel gebeeldhouwd van Perithous, de koning der Lapithen, die op zijn bruiloft ook de aan het koningshuis bevriende centauren heeft uitgenodigd. Deze paardemensen hebben in de loop van het feest te overvloedig van de wijn genoten en op het hoogtepunt van de dag worden ze matteklaap en willen ze de bruid en alle andere vrouwen schaken. Het pediment toont het handgemeen: paardelijven in ge-

vecht met vrouwen. Eén vrouw wordt aan haar haar getrokken, een andere vrouw probeert zich uit alle macht te ontworstelen uit de omarming van een centaur die één hand op haar borst heeft gelegd en zijn andere arm om haar middel. Waarom die vrouwen en centauren mij ontroeren is vreemd: het is tenslotte een wreed tafereel. Maar het is iets van schrik om de lieflijkheid van die vrouwen die hen ontnomen dreigt te worden, een soort bede die onmiddellijk naar de lippen komt: Oh God, bescherm die lieflijkheid - en iets van een groot medelijden met die grote onhandige paardemensenlijven van wie ik zo goed begrijp dat ze deel willen hebben aan the joy of beauty. Oh God, laat ze ophouden is het gevoel... En daar is hij al, in het midden van het pediment, twee, nee driemaal levensgroot, de god Apollo, torenend boven het gewoel onder hem, verstillend 'like a great rock out of the angry sea' zoals Kenneth Dover hem beschrijft. Apollo als verpersoonlijking van de goddelijke harmonie. Alle spanning en strijd links en rechts van hem worden opgeheven in zijn gestalte met de rechte ledematen. Hij strekt zijn rechterarm als om alles te bezweren en kijkt blind in zijn eigen zelfvertrouwen. Zijn lichaam van wit marmer is van een absolute schoonheid, nog niet van dat soort schoonheid waar je van af kunt lezen dat de makers het wilden maken. Nee, het ligt nog onder de oppervlakte, het leeft nog niet de klassieke volmaaktheid, het slaapt nog onder de rechte en onbewogen ledematen.

My spirit is too weak, mortality/Weighs heavily on me like unwilling sleep, dichtte Keats toen hij voor het eerst The Elgin Marbles zag, die de Engelsen uit Griekenland hadden meegebracht: *So do these wonders a most dizzy pain,/That mingles Grecian grandeur with the rude/Wasting of old Time - with a billowy main,/A sun, a shadow of a magnitude.* Keats zei het juist, het gedicht had ook 'On first seeing The Western Pediment' mogen heten.

Want dat is het ergste: dat het concept dat de Grieken hadden van hun god Apollo, groots én menselijk was. De god die daar het tumult bezweert is jong, mooi en sterk, hij is de perfecte mens en alleen zijn zelfvertrouwen en zijn maten geven hem iets bovenmenselijks. Wat is er dan gebeurd als tweeduizend jaar later een schilder uit Issenheim, met zijn 'Issenheimer Altar' uit Colmar, ons de christelijke god aan het kruis laat zien, tegen een huiveringwekkend zwarte achtergrond, krimpens van de pijn en ten onder gaand aan ondraaglijke foltering? Dat is geen god meer die een projectie is van onze hang naar perfectie, harmonie, maar een die als zoenoffer tot het middelpunt van het lijden is geworden. Opdat we nooit vergeten hoe we lijden, hoe anderen lijden.

Waar is de Apollo gebleven die de harmonie herstelt, als de gastvriendschap wordt gebroken, als de vrouwen worden geroofd?

En dan, wie was die Apollo? De god van het licht en de muze, van wie slechts één keer bekend is dat hij iets wreeds deed. Dat was toen Marsyas de stoute schoenen aantrok en het tegen hem opnam in een wedstrijd tussen zijn eigen fluit en de lier van Apollo. De winnaar, zo werd overeengekomen mocht de verliezer een straf opleggen naar eigen keuze. De eerste wedstrijd eindigde onbeslist. De muzen konden niet beslissen wie van de twee hemelsere muziek voortbracht. Maar een God is niet voor niets een god en Apollo riep: 'Nu draaien we ieder ons instrument ondersteboven en zingen en spelen nog eens.' Voor de fluit was dit onmogelijk, maar Apollo keerde zijn lier om en speelde. Als overwinnaar koos Apollo een gruwelijke straf: Marsyas werd levend gevild en zijn huid werd om een pijnboom genageld, bij een rivier die naar Marsyas werd genoemd.

De rivier

De doodstrijd tussen lier en eigen fluit
 kon ik niet anders dan eerloos verliezen.
 Niet was het om de fraaie tonen en 't geluid
 dat ik ontlokte. De Muzen moesten kiezen
 voor 't ook voortreffelijk snarenspeel der goden.
 Waarom zo boos omdat het hemels klinkt
 mijn melodie? Ze zullen me wreed doden:
 mijn afgestroopte huid wordt rond de boom gepind.

Mijn laffe broers, ze zullen komen kijken hoe ik hang.
 Mijn moeder ook. Haar zeggen wat ik heb gehoord
 vlak voor de pijn zal niet meer gaan. Bang
 zal ze steeds de huid aanraken zonder woord.
 Misschien hoort ze dan zelf hoe de rivier
 die langs de boom loopt helder klinkt tot hier.

Het is kwaad kersen eten met de goden. Zelfs wie de god van de muze kiest zal
 altijd werken onder 'a shadow of a magnitude' en weten: *And each imagined pinnacle
 and steep/Of godlike hardship tells me I must die/Like a sick eagle looking at the
 sky.* In laatste instantie ben ik daar tevreden mee omdat onze sterfelijkheid een
 afdoend weermiddel is tegen speculaties die ons goddelijker maken dan we zijn.
 Ook al willen we dat, toegegeven, ook al zouden we dat willen.

De rivier de Marsyas stroomt van de berghellingen in zee, in Olympia kijkt de
 Apollo van het westelijk pediment over het tumult aan zijn voeten. Het zijn verhalen
 en metaforen, men vertelt ze, men hoort ze aan - en steekt tevreden een pijp tabak
 op. Het laatste woord blijft aan Goya, dat de slaap van de rede monsters baart.⁺

+ *De Engelse regels zijn uit 'On first seeing the Elgin Marbles' van John Keats, ed. Everyman's
 Library.*

Bibliografische aantekening

Kester Freriks (Djakarta, 1954) publiceerde *Grand Hotel Lembang* (verhalen) en *Hölderlins toren* (roman). In voorbereiding: *Soevereine actrice* (verhalen).

A.F.Th. van der Heijden (ps. Patrizio Canaponi, Geldrop, 1951) publiceerde *Een gondel in de Herengracht* (verhalencyclus) en *De draaideur* (roman). In voorbereiding: *Vallende ouders* (De tandeloze tijd 1) en *De gevarendriehoek* (De tandeloze tijd 2) (romans).

Oek de Jong (Breda, 1952) publiceerde *De hemelvaart van Massimo* (verhalen) en *Opwaaiende zomerjurken* (roman). In voorbereiding: *De archaische glimlach* (roman).

Joyce & Co., (ps. van Geerten Maria Meijding, Eindhoven, 1950) publiceerde *Erwin, 5 oktober 1972* (roman), *Michael van Mander* (roman), *Erwins echo* (verhalen), *Venetiaanse brieven* en *Werkbrieven 1968-1981*.

Frans Kellendonk (Nijmegen, 1951) publiceerde *Bouwval* (verhalen), *De nietsnut* (roman) en *Letter en geest* (roman). In voorbereiding: *Namen en gezichten* (verhalen).

Nicolaas Matsier (Krommenie, 1945) publiceerde *Oud-Zuid* (verhalen), *Onbepaald vertraagd* (verhalen), *Een gebreid echtpaartje* (verhalen) en *De eeuwige stad* (novelle).

Doeschka Meijning (Eindhoven, 1947) publiceerde *De hanen en andere verhalen*, *Robinson* (roman), *De kat achterna* (roman), *Tijger, tijger!* (roman) en *Utopia of de geschiedenissen van Thomas* (roman).